

*Enis Omerović**¹

*Senada Zatagić**²

*Andrea Grande**³

*Leontina Jurić-Vatrenjak**⁴

SEKSUALNO NASILJE U ORUŽANOM SUKOBU: IZMEĐU MEĐUNARODNE I BOSANSKOHERCEGOVAČKE TEORIJE I PRAKSE

Sažetak

S obzirom na značajni utjecaj Rimskog statuta iz 1998. na način na koji Krivični zakon Bosne i Hercegovine definira krivična djela protiv čovječnosti, ratne zločine i zločin genocida, u ovom radu će se razmatrati pravni pojmovi seksualnog nasilja u svojim različitim vrstama pojava, među kojima silovanje, prisilna trudnoća, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija i prisilna sterilizacija. Vremenskim i prostornim fokusom na međunarodni oružani sukob u Bosni i Hercegovini, navedeni će oblici seksualnog nasilja biti kontekstualizirani kako bi se istovremeno identificirale i dodatne implikacije na pravnoj ravni, no i na posebne kategorije žrtava koje su nepotpuno ili samo djelomično priznate. Ispitati će se poveznica između statuta međunarodnih sudova i tribunala, na jednoj strani, i posljedičnog bosanskohercegovačkog tumačenja u teoriji i praksi navedenih međunarodnih zločina. Teoretski prostor ogleda se u hronološkome identificiranju razvojnih etapa u izgrađivanju današnjih pravnih koncepcija, odnosno jedna analiza bit će načinjena na više nivoa: ispitat će se lokalne koncepcije naspram međunarodnih, te naknadno na zasebnim nivoima Suda Bosne i Hercegovine, Međunarodnoga krivičnoga tribunala za bivšu Jugoslaviju i ostalih sudova i tribunala. Korištenjem komparativnih i kategorizacijskih zaključaka iz prije navedene sekcije, problematizirat će se i pitanja poput sudskoga tumačenja spolnoga aspekta u pogledu analiziranih slučajeva, kao i svakodnevnih posljedica žrtava pojedinih kategorija. Iako se rad dominantno fokusira na pravnu dimenziju seksualnog nasilja u oružanom sukobu, istovremeno se nudi i analiza s aspekta tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini, odnosno, problematizira se primjena reparacija žrtava kao mehanizma tranzicijske pravde.

Ključne riječi: seksualno nasilje, silovanje, ratni zločini, zločini protiv čovječnosti, genocid, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, Međunarodni krivični sud, Sud Bosne i Hercegovine, reparacije

¹ Vanredni profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zenici.

² Dr. sc., vanjska saradnica na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zenici.

³ MA politologije.

⁴ Magistrantica na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zenici.

1. Uvodne postavke

Seksualno nasilje u nemeđunarodnim i međunarodnim oružanim sukobima je i u XXI. stoljeću⁵ uveliko prisutno, rašireno i rasprostranjeno, i bez obzira na krivični odgovor, ponekada se čini da međunarodna zajednica ne radi ni dovoljno ni adekvatno na prevenciji i sprječavanju ratnog seksualnog nasilja, kako nad ženama, tako i nad muškarcima.⁶ Prema najrecentnijem Izvještaju Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija (UN), onome iz 2022., elementi i dokazi seksualnog nasilja u uvjetima konflikta (oružanog sukoba), koji pripadaju skupini međunarodnih krivičnih djela ili su oblici međunarodnih zločina⁷, mogu se pronaći u mnogim državama svijeta, poput Afganistana, Centralnoafričke Republike, Kolumbije, Demokratske Republike Kongo, Iraka, Libije, Malija, Mijanmara, Somalije, Južnog Sudana, Sudana, Sirijske Arapske Republike, Jemena.⁸ U Aplikaciji *Gambije protiv Mijanmara* pred Međunarodnim sudom u Hagu (ICJ), tužilac navodi da su „široko rasprostranjeno silovanje i seksualno nasilje ponovo bili obilježje mijanmarskih „operacija čišćenja“. Misija UN za utvrđivanje

⁵ Silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja koristili su se kao taktika rata (eng. *rape as a tactic of war*) u mnogim sukobima kroz historiju. Nacisti su silovali jevrejske žene u Kristalnoj noći (njem. *Kristallnacht*) u novembru 1938. na početku pogroma Jevreja. Vojnici Crvene armije silovali su hiljade njemačkih žena u posljednjim danima Drugog svjetskog rata kada su napredovali ka Berlinu u svojoj osveti za njemačke zločine počinjene na sovjetskoj teritoriji. Japanci su silovali kineske žene tokom masakra u Nanjingu i tokom japanske kolonijalne vladavine Korejom, kada su japanski vojnici eksploatirali između 100.000 i 200.000 korejskih žena, pretvarajući ih u seksualne robinje zvane „žene za utjehu“ (eng. *comfort women*). Pakistanska vojska je sudjelovala u silovanju koje je činjeno tokom devetomjesečnoga rata za neovisnost Bangladeša 1971. Procijenjeno je da je tada silovano između 250.000 i 400.000 žena u Bangladešu, što je za posljedicu imalo oko 25.000 prisilnih trudnoća. Jednako tako, američke su snage u vijetnamskome ratu silovale vijetnamske žene. Prema: L. A. Horvitz/C. Catherwood, *Encyclopedia of War Crimes and Genocide*, rev. ed., vol. II, Facts on File, 2011., 439. Za prostor bivše Jugoslavije, v. S. Verrall, „Slika seksualnog nasilja u sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije kroz presude MKSJ“, u: S. Brammertz/M. Jarvis (ur.), *Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)*, Oxford University Press, 2016., prev. B. Ristić/J. Mati/N. Hajdu, CPU Printing company, 2017., 317-353.

⁶ O svim izazovima s ovim u vezi, v. *Conflict-Related Sexual Violence MPTF*, konsolidovani godišnji Izvještaj od 31. maja 2022., u okviru djelovanja UN protiv seksualnog nasilja u sukobu (*Stop Rape Now*) i Tima stručnjaka UN (Vladavina prava/seksualno nasilje u sukobu) za period od 1. januara do 31. decembra 2021. Usp. G. Harbour, „Zabrinutost međunarodne zajednice zbog seksualnog nasilja u sukobu koja je prethodila osnivanju MKSJ“, u: S. Brammertz/M. Jarvis (ur.), *Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)*, 21-35.

⁷ Usp. s učenjem u radu: E. Omerović, „Međunarodno protupravno djelo i međunarodni zločin: normativno uređenje kao odgovor međunarodne zajednice kada države i međunarodne organizacije sustavno krše ljudska prava“, *Godišnjak Pravnog fakulteta*, vol. 6, izd. 6, 2022., 140-165.

⁸ Report of the United Nations Secretary-General, *Conflict-Related Sexual Violence*, S/2022/272, 29. mart 2022., par. 17-62.

činjenica zaključila je da su „silovanje i drugo seksualno i rodno zasnovano nasilje⁹“, uključujući grupna silovanja, seksualno ponižavajuće radnje, seksualno ropstvo i seksualno sakaćenje, „izvršeni u masovnim razmjerima”.¹⁰ Ova je Misija „identificirala kao „primjetan obrazac“ počinjenje „masovnog grupnog silovanja, koje uključuje više počinitelja i više žrtava u istom incidentu“¹¹. Ovi zločini su „obično počinjeni na otvorenim javnim prostorima, pred porodicom i komšijama, u šumskim područjima u blizini sela; u velikim kućama unutar sela; i tokom pritvora u vojnim i policijskim objektima”¹². Tokom ovih napada, „do 40 žena i djevojaka je silovano ili grupno silovano”¹³. Žrtve su “obično silovane od strane više od jednog počinitelja, često od strane više počinitelja, ponekad i do deset”.¹⁴ Jedna žrtva, u to vrijeme bila je u osmom mjesecu trudnoće: „udarali su me čizmama po stomaku i nogama, a zatim su me skinuli do gola [...]. Vezali su mi oči i objesili me za ručne zglobove o drvo. Silovana sam devet puta, i analno i vaginalno. Sve sam ih izbrojala.”¹⁵ Ona potom navodi: „Dok su me silovali, ujedali su me za grudi i vrat. Ostavili su me vezanu za drvo. Majka me je našla uvečer. Moja nerođena beba je umrla.”¹⁶

Generalna skupština UN je u Rezoluciji iz 2015., šest godina nakon što je Vijeće sigurnosti osnovalo Ured Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara o seksualnom nasilju u sukobu¹⁷, „najoštrije osudila sve oblike seksualnog i

⁹ O smještanju seksualnog nasilja u rodni okvir, v. M. Jarvis, „Osvrt – pitanje odgovornosti za zločine seksualnog nasilja u sukobu“, u: S. Brammertz/M. Jarvis (ur.), *Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)*, 10 et seq.

¹⁰ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar)*, Application Instituting Proceedings and Request for Provisional Measures, filed in the Registry of the Court on 11 November 2019, par. 91.

¹¹ UN Fact-Finding Mission, *Report of the Detailed Findings*, 2018., par. 921.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*

¹⁴ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar)*, Application Instituting Proceedings and Request for Provisional Measures, filed in the Registry of the Court on 11 November 2019, par. 92.

¹⁵ UN Fact-Finding Mission, *Report of the Detailed Findings*, 2018., par. 921.

¹⁶ *Ibid.* ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar)*, Application Instituting Proceedings and Request for Provisional Measures, filed in the Registry of the Court on 11 November 2019, par. 93-94.

¹⁷ Ured utemeljen Rezolucijom br. 1888 (2009). Njome se priznaje štetni utjecaj seksualnoga nasilja u sukobu na zajednice i ističe da ovaj zločin podriva napore da se osigura mir i sigurnost i obnove društva kada se oružani sukob završi. Ova odluka izvršno-političkoga organa UN čini se da signalizira promjenu u načinu na koji međunarodna zajednica gleda na seksualno nasilje vezano za oružane sukobe. Kako se navodi na zvaničnoj stranici Ureda, seksualno nasilje se više ne smatra „neizbježnim nusproizvodom rata“, već zločinom koji je moguće spriječiti i koji

drugog nasilja počinjenog nad civilima u oružanim sukobima i postkonfliktnim situacijama, između ostalog, silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja slične težine¹⁸, priznala je važnost adekvatnog sprječavanja ovih međunarodnih zločina, pozvala na kažnjavanje počinitelja koji čine neki od oblika seksualnog nasilja, odlučuje ustanoviti 19. juni kao *Međunarodni dan borbe protiv seksualnog nasilja u sukobu*¹⁹ te poziva sve učesnike u međunarodnoj zajednici da rade na podizanju svijesti „o potrebi da se eliminiira seksualno nasilje povezano sa sukobom, da se oda počast žrtvama i preživjelima seksualnog nasilja širom svijeta i da se oda počast svima koji su hrabro posvetili svoje živote i izgubili živote u zalaganju za iskorjenjivanje ovih zločina.“²⁰ O nužnosti systemske i organizirane borbe protiv gore navedenih oblika seksualnog nasilja u oružanom sukobu govori i činjenica da ove protupravne čine vrše i pripadnici mirovnih snaga i drugog osoblja UN u područjima pogođenim oružanim sukobima.²¹ Iako pripadnici međunarodnih snaga treba da štite civilno stanovništvo i da osiguravaju da se sve neprijateljske strane pridržavaju svojih međunarodnih obaveza koje deriviraju iz ugovornih i običajnih pravnih pravila međunarodnoga humanitarnoga prava, postoje dokazi da su ove osobe radile suprotno mandatu njihovih misija – činile su ili su sudjelovale u činjenju ratnog seksualnog nasilja.²² Radi se o zločinu „koji ne samo da ostavlja duboku fizičku i psihičku traumu na žrtvu već prijeti i tkivu

je kažnjiv prema međunarodnom pravu ljudskih prava, međunarodnom humanitarnom pravu i međunarodnom krivičnom pravu. (<https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/about-us/about-the-office/> [pristupljeno: 21. januar 2024]).

¹⁸ Rezolucija Generalne skupštine UN, A/RES/69/293, 13. juli 2015., Preambula.

¹⁹ Toga je dana 2008. Vijeće sigurnosti UN usvojilo poznatu Rezoluciju br. 1820 o borbi protiv seksualnog nasilja u oružanim sukobima.

²⁰ Rezolucija Generalne skupštine UN, A/RES/69/293, 13. juli 2015., op. tač. 2.

²¹ Human Rights Watch, *Central African Republic: Rape by Peacekeepers. UN, Troop-Contributing Countries Should Hold Abusers Accountable*, 4. februar 2016. (<https://www.hrw.org/news/2016/02/04/central-african-republic-rape-peacekeepers> [pristupljeno: 20. januar 2024]). Isto tako, Human Rights Watch, *UN: Stop Sexual Abuse by Peacekeepers. New Report Reveals Lack of Justice, Protection for Victims*, 4. mart 2016. (<https://www.hrw.org/news/2016/03/04/un-stop-sexual-abuse-peacekeepers> [pristupljeno: 20. januar 2024]). No, Centralnoafrička Republika nije usamljen primjer. Ove radnje su zabilježene i na Haitiju. Tako, S. Wheeler, *UN Peacekeeping has a Sexual Abuse Problem*, Human Rights Watch, 11. januar 2020. (<https://www.hrw.org/news/2020/01/11/un-peacekeeping-has-sexual-abuse-problem> [pristupljeno: 20. januar 2024]).

²² Za šire v. Rezoluciju Generalne skupštine UN, br. 62/214 od 21. decembra 2007. o Sveobuhvatnoj strategiji UN o pomoći i podršci žrtvama seksualne eksploatacije i zlostavljanja od strane osoblja UN i povezanog osoblja. Također v. odjeljak IV Rezolucije istoga glavnog organa ove međunarodne organizacije, br. 66/264 od 21. juna 2012. o posebnim mjerama za zaštitu od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja, reafirmirajući potrebu pune implementacije politike UN *nulte tolerancije* na seksualno iskorištavanje i zlostavljanje u mirovnim operacijama UN.

društva, posebno kada je narušen omjer težine zločina i izrečene sankcije.²³ Zločin je to koji nije samo izvršen prema direktnoj žrtvi – posljedice pogađaju i porodicu, ali i cijelu zajednicu.

Naglasakom na iznimno značajnu ulogu različitih tumačenja seksualnog nasilja radi razumijevanja onih zločina koji su u ogromnoj mjeri oblikovali i međunarodni oružani sukob na tlu Bosne i Hercegovine (BiH), no i na općeprihvaćeni stav da je seksualno nasilje zabranjeno međunarodnim pravom²⁴ – iako se fokus često stavlja na seksualno nasilje protiv žrtava ženskoga spola, koncept je primjenjiv i na žrtve muškoga spola – ovaj rad ima za cilj označiti one formalnopravne okvire i prakse koji imaju implikacije na teoriju i znanost međunarodnog krivičnog prava i ljudskih prava, ali i koji su relevantni i važni za BiH: prije svega njeno domaće zakonodavstvo i sudsku praksu, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKTJ) – zbog posebnog značaja u kreiranju prvobitnih tumačenja u reagiranju na međunarodni oružani sukob u BiH – i na kraju, Međunarodni krivični sud (MKS), zbog uloge kao institucije čija su shvaćanja ovih fenomena plod novijih izgradnji prema onim istim temeljima MKTJ, no naročito i zbog preuzimanja mnogih tih istih shvaćanja MKS na nivou BiH.²⁵

Upravo, dakle, s namjerom da se ova usporedba vrši, s konačnim ciljem da se potvrdi ili opovrgne tvrdnja da je BiH uspješno i adekvatno preuzela sve nove standarde i dobre prakse koje su dostignute kod MKS – naravno ne isključujući naknadne kritike, ako i gdje potrebno, samog načina na koji i novije perspektive poput onih kod MKS pokazuju manjkavosti – kroz rad će se istovremeno primijeniti postepeno uvedene tematike na sva tri nivoa. Nakon početnog naglašavanja najvažnijih etapa u razumijevanju, te i u toleriranju ili kažnjavanju seksualnog nasilja, tematike u pitanju će krenuti od osnovnih, poput kategoriziranja formalno priznatih oblika seksualnoga nasilja, te će naknadno dostići – pomoću istih kategorija i pojmova – konkretnije tematike na spektru od načina na koji spol, počinitelja ili žrtve, oblikuje ishod postupka, do samih statusnih pitanja žrtava i aktivnih – ili očekivanih – programa podrške za iste žrtve.

U dolasku do određenih znanstvenih spoznaja, u radu se koristimo

²³ M. Pružan/O. Simić, *Kažnjavanje ratnog seksualnog nasilja*, Trial International, Sarajevo, 2023., 6.

²⁴ N. Dyani-Mhango, „The *Jus Cogens* Nature of the Prohibition of Sexual Violence against Women in Armed Conflicts and State Responsibility“, *Stellenbosch Law Review*, vol. 27, br. 1, 2016., 116.

²⁵ BiH se u širem smislu obavezala, samim Ustavom, na poštivanje međunarodnih standarda – s posebnim fokusom na prava i slobode – čime se očekuje da će međunarodna tumačenja znatno oblikovati njene pristupe prema ovakvim pitanjima, na način na koji to radi navedeni MKS. A. Mešić, „Pojava i razvoj inkriminacija ratnih zločina u domaćem zakonodavstvu“, *OKO Reporter o ratnim zločinima*, br. 16, 2013., 22. Za širi kritički osvrt na rad MKS, v. E. Omerović/A. Grande, „Judging More by Judging Less: Issues and Limits of the International Criminal Court“, *Pravni vjesnik*, vol. 39, izd. 1, 2023., 7-34.

pravnodogmatskom metodom, analizom sudske prakse, odnosno metodama analize i sinteze, ali i elementima induktivne i deduktivne metode. Rad je postavljen na način da nam pokaže sveobuhvatni i iscrpni, i teoretski i praktični, presjek stanja u jednoj oblasti s kritičkim osvrtom na temeljni predmet istraživanja, postojeće međunarodnopravno uređenje i određenje, a sve s ciljem, ne samo predočavanja pozitivnih normi, već i propitivanja adekvatnosti i učinkovitosti sadašnje stručne i naučne predodžbe o seksualnom nasilju nad ženama i muškarcima u oružanim sukobima, učenja o pravnoj prirodi, kvalifikaciji i položaju takvih protupravnih čina u sistemu međunarodnih krivičnih djela (međunarodnih zločina), prikazivanja stepena uređenosti ove materije na domaćoj i međunarodnoj ravni, kao i primjerenoga rasvjetljivanja statusa i prava civilnih žrtava rata, s posebnim akcentom na bosanskohercegovačku zbilju.

2. Kratki pravnohistorijski pregled

Silovanje se smatra ratnim zločinom nekoliko stoljeća – 1474. *Peter von Hagenbach*, izaslanik Karla Smjelog, posljednjeg burgundskog vojvode, osuđen je, *inter alia*, po optužbama za silovanje, taktici koju je koristio kako bi pokorio austrijski grad *Breisach*.²⁶ Najraniji konkretni primjer razvijanja ratnih standarda iz nekadašnjeg tretiranja pobijeđenih civila kao ratni plijen – o kojima se može, dakle, odlučiti po želji pobjednika – uz poštivanje određenih pravila koja bi zabranila vojnicima da nanesu ozbiljne povrede zarobljenicima jesu Uputstva za komandu armijâ Sjedinjenih Američkih Država u ratnim dejstvima iz 1863., izdate Općom naredbom br. 100²⁷: čl. 44 istih uputstava otvoreno spominje silovanje u jednom dužem spisku zabranjenih radnji, koje kada bi ijedan pripadnik američke vojske počinio čak i na štetu pobijeđenih, isti bi vojnik mogao biti osuđen i na smrtnu kaznu.²⁸ Oficirima je bilo dozvoljeno da vojnika kojeg su već pozivali da ne vrši takvu radnju upućaju istog trenutka kada bi vojnik pokazao namjeru da to ipak učini.²⁹ Poslije toga, navedena uputstva govore u čl. 47 i o seksualnom nasilju – iako doslovno spominju samo pojam napada (eng. *assault*), isti pojam implicitno uključuje seksualne napade – u jednom dodatnom spisku radnji za koje, pored toga što se za počinitelje primjenjuju ista pravila kao da je zločin počinjen na lokalnom tlu Sjedinjenih Američkih Država protiv američkog

²⁶ L. A. Horvitz/C. Catherwood, *Encyclopedia of War Crimes and Genocide*, 440.

²⁷ Poznata i kao Liberov kodeks, koji je načinio Francis Lieber po zahtjevu Abrahama Lincolna, koji se smatra prvim pokušajem kodifikacije zakona i običaja rata. Iako je primjenljiv samo na američke oružane snage, on predstavlja kratak pregled zakona i običaja rata koji su postojali u to vrijeme i utjecao je na sve potonje kodifikacije. Za više u: ESLJP, Veliko vijeće, *Kononov protiv Latvije*, App. br. 36376/04, Presuda, 17. maj 2010., par. 63 *et seq.*

²⁸ Uputstva za komandu armijâ Sjedinjenih Američkih Država u ratnim dejstvima, Opća naredba br. 100, 1863., čl. 44.

²⁹ *Ibid.*

građanina, kada se ne bi prema potrebama primijenila smrtna kazna, opet bi se primijenila sljedeća najozbiljnija kazna.³⁰

Dalje, na Drugoj konferenciji u Den Haagu iz 1907., od trinaest konvencija – te jedna deklaracija – IV Konvencija o poštivanju zakona i običaja rata na kopnu ne spominje uopće ni seksualno nasilje ni ikakve podvrste seksualnog nasilja.³¹ Isti definicijski nedostatak u vezi sa seksualnim nasiljem ukratko će opstati i nakon Drugog svjetskog rata, kako ni Sporazum o gonjenju i kažnjavanju najvećih ratnih zločinaca Evropske osovine iz 1945. – i s time ni njegov aneks, poznat kao Londonski ugovor, odnosno Povelja o Međunarodnom vojnom tribunalu (MVTN), kojim je uspostavljen tribunal u Nirnbergu – ni Povelja o Međunarodnom vojnom tribunalu za Daleki Istok iz 1946. također ne spominju eksplicitnu zabranu seksualnog nasilja za vrijeme oružanog sukoba.³² S druge strane, napredak je postignut zakonom br. 10 (Saveznog) Kontrolnog vijeća za Njemačku (njem. *Kontrollratsgesetz Nr. 10*), odnosno Zakonom o kažnjavanju osoba odgovornih za ratne zločine, zločine protiv mira i zločine protiv čovječnosti, time što ovaj zakon eksplicitno navodi u čl. II st. 1 t. (c) silovanje kao radnju koja bi i tokom rata bila smatrana zločinom.³³

Nakon toga, donošenjem Ženevskih konvencija 1949. i zajedničkog čl. 3, u spomenutom zajedničkom članu ne navodi se na otvoren način pojam seksualnog nasilja, no zato se spominje u st. (1) t. (a) da se zabranjuje nasilje protiv života i protiv osobe (eng. *violence to life and person*) koji implicitno podrazumijeva i seksualno nasilje, kao i okrutno postupanje i mučenje (eng. *cruel treatment and torture*);³⁴ pored toga, opet u istom stavu, t. (c) dodatno zabranjuje uvrede osobnog digniteta (eng. *outrages upon personal dignity*) s naglaskom na ponižavajuća tretiranja (eng. *humiliating and degrading treatment*).³⁵ Član 27 IV Ženevske konvencije također svrstava žene u kategoriju zaštićenih osoba, čime se dalje u članu zabranjuju napadi na njihovu čast, s fokusom na silovanje (eng. *rape*), nasilnu prostituciju (eng. *forced prostitution*) i svaki oblik nepristojnog napada (eng. *any form of indecent assault*).³⁶ I Dopunski protokoli I i II iz 1977. naknadno afirmiraju – u članovima o osnovnim garancijama, dakle čl. 75 za Dopunski

³⁰ *Ibid.*, čl. 47.

³¹ IV Konvencija o poštivanju zakona i običaja rata na kopnu s Druge konferencije u Den Haagu, 1907.

³² Povelja o Međunarodnom vojnom tribunalu Sporazuma o gonjenju i kažnjavanju najvećih ratnih zločinaca Evropske osovine, 1945; Povelja o Međunarodnom vojnom tribunalu za Daleki Istok, 1946.

³³ Zakon br. 10 Kontrolnog vijeća za Njemačku o kažnjavanju osoba odgovornih za ratne zločine, zločine protiv mira i zločine protiv čovječnosti iz 1945. (3 *Official Gazette Control Council for Germany* 50-55 (1946)).

³⁴ Zajednički čl. 3 st. (1) t. (a) Ženevskih konvencija.

³⁵ *Ibid.*, t. (c).

³⁶ IV Ženevska konvencija o zaštiti civilnih osoba za vrijeme rata, 12. august 1949., čl. 27.

protokol I i čl. 4 za Dopunski protokol II – ovdje navedene zabrane: i Dopunski protokol I kao i II ponovo spominju zabranu uvreda osobnog identiteta, te također u čl. 75 Dopunskog protokola I pojam ponižavajućeg tretiranja potvrđuje formu iz IV Ženevske konvencije, dakle sa zabranama nasilne prostitucije i svakog oblika nepristojnog napada, dok se u čl. 4 Dopunskog protokola II – opet kao i u čl. 27 IV Ženevske konvencije – potvrđuje fokus zabrana na silovanje.³⁷

Eventualnim uspostavljanjem prvog *ad hoc* tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu, odnosno MKTJ 1993. i MKTR 1994., te nakon toga MKS kao stalnog međunarodnoga suda 1998., pojavljuju se dva različita shvaćanja definicija određenih vrsta seksualnog nasilja: na jednoj strani – kako će u sljedećoj sekciji ovog rada biti detaljnije obrazloženo – jedan primitivniji poduhvat u kvalificiranju radnja seksualnog nasilja, kako se istaknute enumeracije predviđenih zločina tiču samo nekoliko njih, te se dalja tumačenja ostavljaju sudskoj praksi, i na drugoj strani jedan potpuniji pristup – iako daleko od sveobuhvatnog – kod MKS, koji dobrim dijelom jasno uključuje i one pojmove koje su MKTJ i MKTR izostavili, dakle prisilnu trudnoću, seksualno ropstvo i prisilnu sterilizaciju – kako je navedeno u čl. 7 st. 1 t. g) Rimskog statuta, te u čl. 8. st. 2. t. b) XXII) i t. e) VI).³⁸ Na kraju, kao još jedna *ad hoc* institucija, čija je prva pojava datirana ne samo poslije uspostavljanja ranijih *ad hoc* tribunala nego i samog MKS, Specijalni sud za Sierra Leone (SSSL) nastaje 2002. s konfiguracijom koja je poprimila hibridnu mješavinu napretka MKS u prepoznavanju potpunijih definicija no i određene nedostatke koji su već bili prisutni kod MKTJ i MKTR: tako, naprimjer, SSSL prepoznaje seksualno ropstvo kao zločin protiv čovječnosti u čl. 2 svog Statuta, na način koji je poprilično sličan shvaćanju MKS, dok s druge strane ne navodi eksplicitno prisilnu sterilizaciju, iako je Rimski statut ranije tu istu radnju definirao i zločinom protiv čovječnosti i ratnim zločinom u čl. 7 st. 1 t. g), te u čl. 8. st. 2. t. b) XXII) i t. e) VI).³⁹

Vijeće sigurnosti UN – s namjerom da dodatno utvrdi prioritet zabranjivanja seksualnog nasilja, s fokusom na žrtve ženskog spola – 2008., na svom 5916. sastanku, usvojilo je Rezoluciju 1820 o ženama, miru i sigurnosti, gdje se – među ostalom – od svih država članica UN traži intenzivna prevencija seksualnog nasilja protiv žena i djevojaka, bilo to preko prikladnog treniranja pripadnika vlastitih oružanih snaga na neupitno poštivanje ovih principa, ili također preko intenzivnijeg obrazovanja građanstva.⁴⁰ Slične su stavke reafirmirane u već

³⁷ Dopunski protokol I Ženevskim konvencijama od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba, 8. juni 1977, čl. 75; Dopunski protokol II Ženevskim konvencijama od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba, 8. juni 1977.

³⁸ Rimski statut MKS, 1998; Statut MKTJ, 1993; Statut MKTR, 1994.

³⁹ Rimski statut MKS, 1998, čl. 7 st. 1 t. g); *Ibid.*, čl. 8. st. 2. t. b) XXII); *Ibid.*, čl. 8. st. 2. t. e) VI); Statut SSSL, 2002.

⁴⁰ Rezolucija Vijeća sigurnosti UN o ženama, miru i sigurnosti, S/RES/1820, Vijeće sigurnosti

prethodno rasvijetljenoj rezoluciji Generalne skupštine UN iz 2015., odnosno u Rezoluciji 69/293 o Međunarodnom danu za borbu protiv seksualnog nasilja u oružanim sukobima, s glavnim ciljem simboličke podrške svim žrtvama ovog zločina no i s dodatnim pragmatičnijim ciljem krajnjeg uklanjanja istog zločina.⁴¹

3. Oblici seksualnog nasilja

Pojam „seksualno nasilje“⁴² može se odnositi na mnoge različite zločine – među njima: silovanje, sakaćenje, seksualno poniženje, prisilna prostitucija i prisilna trudnoća.⁴³ MKTJ je prvi instrument međunarodnoga krivičnoga prava koji izričito priznaje silovanje kao zločin protiv čovječnosti, dok je MKS prvi sud koji bi opširno enumerirao i druge oblike seksualnog nasilja poput seksualnog ropstva, prisilne prostitucije, prisilne trudnoće, prisilne sterilizacije i drugih oblika seksualnog nasilja kao različite vrste ratnih zločina.⁴⁴ Seksualno nasilje je pojam čija je geneza usko povezana s oružanim sukobima: time je isto i metoda i instrument ratovanja i pojavljuje se kao neposredna manifestacija zloupotrebe moći, no i korištenja nasilja neograničenoga pravnim, društvenim i moralnim normama koje, s druge strane, vrijede tokom mirnodopskih razdoblja.⁴⁵ MKS smatra ovakve zločine među najozbiljnijim u dometu svoje jurisdikcije, zajedno sa zločinima na temelju spola.⁴⁶ Seksualno nasilje amplificira prijetnju destabilizacije međunarodnoga mira i sigurnosti,⁴⁷ te se često izravno definira kao

UN, 2008.

⁴¹ Rezolucija Generalne skupštine UN o Međunarodnom danu za borbu protiv seksualnog nasilja u oružanim sukobima, A/RES/69/293, Generalna skupština UN, 2015.

⁴² U predmetu *Tužilac protiv Jean-Paul Akayesua*, ICTR-96-4-T, prvostepena presuda od 2. septembra 1998., 688, Pretresno vijeće je dalo sljedeću definiciju seksualnog nasilja: “Sud pod seksualnim nasiljem, što uključuje i silovanje, smatra svaku radnju seksualne prirode počinjenu nad osobom pod okolnostima prisile. Seksualno nasilje nije ograničeno na fizički nasrtaj na ljudsko tijelo i može uključivati radnje koje ne podrazumijevaju penetraciju, pa čak ni fizički kontakt.”

⁴³ United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women), *Sexual Violence and Armed Conflict: United Nations Response*, 1998., 3.

⁴⁴ International Criminal Court, *Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes*, 2014, 9; S. N. Sackellares, „From Bosnia to Sudan: Sexual Violence in Modern Armed Conflict“, *Wisconsin Women's Law Journal*, vol. 20, br. 1, 2005., 148; *Ibid.*, 153.

⁴⁵ S. Fabijanić Gagro/R. Crgol, „Seksualno nasilje povezano s oružanim sukobima i primjena koncepta odgovornosti zaštite (RtoP)“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 42, br. 1, 2021., 136.

⁴⁶ MKS, *Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes*, 2014., 9.

⁴⁷ A. Pearl Karuhanga *et al.*, „The Elusive Peace: Ending Sexual Violence during and after Conflict“, *US Institute of Peace*, 2018, 3; K. Crawford, „Conflict and Extremist-Related Sexual Violence: An International Security Threat“, *United States Institute of Peace*, br. 187, 2015., 1.

„seksualno nasilje povezano s oružanim sukobima“.⁴⁸ Ovaj se koncept odnosi na: „silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilni pobačaj, prisilnu sterilizaciju, prisilni brak i bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja usporedive težine počinjen nad ženama, muškarcima, djevojčicama ili dječacima, a koji je direktno ili indirektno povezan s oružanim sukobom.“⁴⁹

Također, ključno je navesti ulogu države „nesposobne ili nevoljne riješiti izazove koji do njega [seksualnog nasilja] mogu dovesti“ kako bi se identificirao krajnji izvor tako rasprostranjenoga izvršavanja ovoga zločina.⁵⁰

U ovome poglavlju, krenuvši od kategorizacije koju je moguće uvidjeti u raznim statutima međunarodnih tribunala i koju razni autori također navode⁵¹, jezgrovito će se navesti oblici seksualnoga nasilja kako bi se tim okvirima dalje kontekstualizirale i teoretske i praktične napomene, te kako bi pravne formulacije koje definiraju ove zločine i na međunarodnom i na lokalnom, bosanskohercegovačkome nivou, bile jasno određene specificiranim pojmovima. Posebni povod zbog kojeg je izabran cilj ovog rada jeste taj da su se – i kroz vrijeme i kroz institucije, pa makar i s pojedinim sličnostima u određenim scenarijima – definicije kategorija seksualnoga nasilja često razlikovale, i to uključujući i najbitnije odrednice ovoga zločina. I odmah pored toga, za ovu je tematiku bitan i aspekt subordinacije datih institucija prema drugim, odnosno način na koji tumačenje jedne samo nasljeđuje ili nadopunjuje tumačenje one druge.

3.1. Silovanje

MKTJ je u predmetu *Furundžija* bio stanovišta da je definicija silovanja postala dijelom općeg običajnog prava.⁵² Pavlović i Katić silovanje i druge

⁴⁸ S. Fabijanić Gagro/R. Crgol, „Seksualno nasilje povezano s oružanim sukobima i primjena koncepta odgovornosti zaštite (RtoP)“, 131.

⁴⁹ *Ibid.*, 133-134.

⁵⁰ Iste autorice također pominju, u vezi s istom državnom odgovornošću, RtoP (R2P) koncept: koncept odgovornosti za pružanje zaštite (engl. *responsibility to protect* – RtoP) – „RtoP je relativno novi instrument političkih odnosa koji pretpostavlja odgovornost države da stanovništvo na svom području primjereno zaštiti od genocida, zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina i etničkog čišćenja, s jedne strane. S druge strane pretpostavlja i odgovornost međunarodne zajednice u poticanju i pomaganju država kako bi one lakše ostvarile svoju primarnu odgovornost, ali i poduzimanje pravodobnih i odlučnih mjera kada primarna odgovornost očito izostaje. Te se odgovornosti sagledavaju u kontekstu, tzv. tri stupa RtoP koncepta, kroz koje se može promatrati i zaštita pojedinaca (uglavnom žen[â], ali ne isključivo) od seksualnoga nasilja povezanoga s oružanim sukobima.“ *Ibid.*, 131. Za dodatne detalje o RtoP ili R2P konceptu, v. I. Skjelsbæk, „Responsibility to Protect or Prevent: Victims and Perpetrators of Sexual Violence Crimes in Armed Conflicts“, *Global Responsibility to Protect*, vol. 4, br. 2, 2012.

⁵¹ D. Vukoje/E. Granić Čizmo/S. Begtašević, *Seksualni delikt u ratnim zločinima u BiH*, 2020.

⁵² O širem određenju silovanja v. *Tužilac protiv Furundžije*, IT-95-17/1-T, presuda Pretresnoga

oblike seksualnog nasilja definiraju kao zločine koji su obavezno „počinjeni silom, ili prijetnjom, kao uzrok straha od nasilja, nasiljem, u pritvoru, pod psihološkim tlačenjem ili zloupotrebom ovlaštenja, protiv žrtve ili druge osobe, ili iskorištavanjem prinude okoline“.⁵³ Član 173. st. 1. Krivičnog zakona BiH silovanje smatra ratnim zločinom ako je počinjeno za vrijeme oružanoga sukoba, odnosno ako je počinitelj svjestan postojanja sukoba.⁵⁴ Međutim, nije dovoljno samo da je počinjeno istovremeno s oružanim sukobom, nego se valja dokazati da je oružani sukob prouzrokovao počinjenje zločina seksualnog nasilja.⁵⁵ Seksualno se nasilje može smatrati zločinom protiv čovječnosti ako je počinjeno kao dio rasprostranjenoga ili sistematskoga napada na civilno stanovništvo uz znanje počinitelja o toj činjenici.⁵⁶ MKTJ je usvojio definiciju zločina protiv čovječnosti u čl. 5. svoga Statuta,⁵⁷ pa je uključenje seksualnoga nasilja u takve zločine započeto predmetom *Tadić* – seksualnim sakaćenjem osobe muškoga spola F. H. – kada je ustanovljena sudska praksa da se i seksualno nasilje smatra kao jedno od mogućih zločina gdje je čak dovoljno samo sudjelovati u podršci njegovoga izvršenja da bi se smatralo kao *actus reus* zločina protiv čovječnosti.⁵⁸ U tom predmetu, s presudom Pretresnoga vijeća 1997. u kojoj su se takvi događaji pravosnažno utvrdili i presudom Žalbenog vijeća 1999. koje je Tadića osudilo, *inter alia*, pozivajući se i na Ženevske konvencije iz 1949, fokus je stavljen na seksualno nasilje u širem smislu, kao vrsta nehumanoga ponižavanja civila tokom

vijeća od 10. decembra 1998, 68-74. Jednako tako, v. M. Ellis, „Breaking the Silence: Rape as an International Crime“, *Case Western Reserve Journal of International Law*, vol. 38, 2007., 225-247.

⁵³ Z. Pavlović/M. Katić, „Kompenzacija i integralna reparacija žrtvama silovanja kao djela u osnovi krivičnog djela zločina protiv čovječnosti u Bosni i Hercegovini“, *Vojno delo*, vol. 69, br. 3, 2017., 88.

⁵⁴ Čl. 173 st. 1. t. e) Krivičnoga zakona BiH („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15, 35/18 i 46/21 od 27. jula 2021. – (Odluka Visokog predstavnika za BiH)).

⁵⁵ A. Menon/D. Kravetz/P. Gopalan, *Kako dokazati zločine seksualnog nasilja*, u: M. Jarvis/S. Brammertz (ur.), *Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)*, 178; A. Mešić, „Uzročna veza u predmetima ratnih zločina – Nexus“, *OKO Reporter o ratnim zločinima*, br. 13, 2011., 2.

⁵⁶ Tako je u većem broju predmeta seksualno nasilje bilo počinjeno u sklopu drugih zločina koji su predstavljali sistematski i rasprostranjeni napad na civilno stanovništvo. N. Dyani-Mhango, „Sexual Violence, Armed Conflict and International Law in Africa“, *African Journal of International and Comparative Law*, vol. 15, br. 2, 2007., 233.

⁵⁷ F. Pocar, *Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*, United Nations Audiovisual Library of International Law, 2008., 2.

⁵⁸ *Tužilac protiv Duška Tadića*, IT-94-1-A, presuda Žalbenoga vijeća od 15. jula 1999, st. 227; *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, IT-94-1-T, presuda Pretresnoga vijeća od 14. jula 1997., st. 206.

oružanoga sukoba.⁵⁹ Silovanje kao takvo, s druge strane, počinje biti razmatrano kao zločin protiv čovječnosti predmetom *Kunarac, Kovač i Vuković* (*Kunarac et al.*) kada su i Kunarac – 1998 – i Kovač i Vuković – 1999. – optuženi za silovanje upravo kao zločin protiv čovječnosti, što je potvrđeno presudom Žalbenoga vijeća Tribunala 2002.⁶⁰ Tako ozbiljno shvaćanje silovanja do tada je bilo prisutno jedino u predmetu pred MKTR *Akayesu*, presudom iz 1998., gdje je MKTR definirao silovanje kao moguću radnju genocida.⁶¹ Specifičnije za kategoriziranje silovanja prema čimbeniku rasprostranjenosti i sistematičnosti zločina, Žalbeno vijeće je u predmetu *Kordić i Čerkez* 2004. afirmiralo da prisustvo državne politike ili plana nije potrebno da bi se određeni čin definirao zločinom protiv čovječnosti,⁶² dok je MKS – iako s početnom dvojbom delegacija u Rimu o tome bi li rasprostranjenost i sistematičnost trebale biti alternativne ili kumulativne, eventualno prihvaćajući formu alternativnoga vezivanja – preuzeo pristup uključivanja rasprostranjenosti i sistematičnosti – 1998. – za zločine protiv čovječnosti.⁶³ No, čimbenik koji definitivno čini seksualno nasilje različitim od drugih zločina jeste posebna svrha degradacije i obeščaćenja drugoga u činjenju ovoga zločina.⁶⁴ Prema Pretresnom vijeću MKTJ, u predmetu *Furundžija*, silovanju je također uključen pojam prisilne trudnoće, koja bi drugdje – kako će se u sljedećoj sekciji dublje analizirati – bila definirana kao poseban, samostalni zločin.⁶⁵ *Actus reus* ovoga sveukupnoga krivičnoga djela – odnosno, silovanja – i dalje se prema Pretresnom vijeću MKTJ sastoji u seksualnoj penetraciji, ma koliko neznatnoj.⁶⁶ Ilustrativni primjer pred MKTR u kojemu nije bilo penetracije, ali jeste bilo seksualnoga napada na žrtvu, predstavlja predmet *Rukundo*, u kojemu se optuženom nije sudilo na osnovu silovanja nego samoga seksualnoga nasilja. No, ovdje smo svjedočili dugotrajnoj debati o tome bi li se optuženom trebalo suditi na osnovu

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ *Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca*, IT-96-23-I, izmijenjena optužnica od 13. jula 1998; *Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca i Radomira Kovača*, IT-96-23-PT, izmijenjena optužnica od 27. augusta 1999; *Tužilac protiv Zorana Vukovića*, IT-96-23/1-PT, izmijenjena optužnica od 5. oktobra 1999.

⁶¹ *Tužilac protiv Akayesa*, ICTR-96-4-T, presuda Pretresnog vijeća od 2. septembra 1998.

⁶² C. Eboe-Osuji, *International Law and Sexual Violence in Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff Publishers, 2012., 63, fn. 175; *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, IT-95-14/2-A, presuda Žalbenoga vijeća od 17. decembra 2004., st. 116.

⁶³ F. Jessberger, G. Werle, *Principles of International Criminal Law*, Oxford University Press, 2014., 339.

⁶⁴ I. Živković, „Silovanje kao međunarodni zločin: Ocjena razvoja definicije silovanja kroz analizu ključnih presuda *ad hoc* tribunala za Ruandu i bivšu Jugoslaviju“, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, vol. 54, br. 106, 2019., 131.

⁶⁵ *Tužilac protiv Furundžije*, IT-95-17/1-T, presuda Pretresnoga vijeća od 10. decembra 1998., st. 177.

⁶⁶ *Ibid.*, st. 185.

planiranja čina genocida,⁶⁷ zbog raznih prijetnji koji je optuženi izrazio žrtvi.⁶⁸

3.2. Prisilna trudnoća

Član 172. st. 2. t. f) Krivičnoga zakona BiH definira prisilnu trudnoću na sljedeći način: „Prisilna trudnoća jest nezakonito zatočeništvo žene kojoj je prisilno prouzrokovana trudnoća, s namjerom da se utiče na etnički sastav bilo kojeg stanovništva ili da se učine druge teške povrede međunarodnoga prava.“⁶⁹

Kako je ranije navedeno – s obzirom na statute i sudsku praksu međunarodnih tribunala i sudova – MKTJ nije smatrao prisilnu trudnoću zasebnim zločinom, no jeste s druge strane MKS – u vezi s kojim se pitanje zasebne enumeracije vrsta seksualnoga nasilja, koja bi zamijenila sveobuhvatni pojam silovanja iz MKTJ, pojavljuje već od Izvještaja iz 1996. – definirao ovdje spomenuti zločin prisilne trudnoće odvojeno,⁷⁰ upravo u enumeraciji predviđenih vrsta seksualnoga nasilja kao zločina protiv čovječnosti, u čl. 7. st. 1. t. g) svoga Statuta.⁷¹ MKS je tek u decembru 2016. prvi put uveo u praksu ovaj novi, zasebni pojam, u predmetu *Ongwen*, kada je također prvi put u praksi svih postojećih međunarodnih tribunala i sudova konkretno razmatrana reproduktivna autonomija pojedinih žena i djevojaka.⁷² Prisilna trudnoća zauzima posebno značenje u pogledu razvoja oružanih sukoba, jer otvara mogućnost postojanja namjera ili određene države ili određene organizacije, poput paravojnih formacija, da se aktivno utječe na demografiju neprijateljskoga stanovništva. U BiH je itekako bilo takvih slučajeva tokom oružanog sukoba gdje bi počinitelj nasilno natjerao žrtvu da rodi dijete koje bi se asociiralo s etničkom pripadnošću počinitelja.⁷³ Autori su većinom varirajućih stavova, ako ne o samim događajima – kako se pojedini podaci većinom uklapaju među afirmiranim djelima – onda o tumačenju značenja i pozadina tih događaja: dok autori poput Littlewooda, koji je o ovome govorio 1997, navode podatke iz oružanoga sukoba u BiH bez zaključivanja – osim da su oružani sukobi i seksualno nasilje usko vezani – o sveobuhvatnom objašnjenju

⁶⁷ Za određivanje subjektivnoga elementa – *mens rea* – u zločinu genocida, v. E. Omerović, „Suvremene doktrinarne postavke i koncept Međunarodnog krivičnog suda o specifičnoj namjeri kod zločina genocida“, *Anali Pravnog fakulteta u Zenici*, vol. 5, br. 10, 2012.

⁶⁸ C. Eboe-Osuji, *International Law and Sexual Violence in Armed Conflicts*, 160-166.

⁶⁹ Čl. 172. st. 2. t. f) Krivičnoga zakona BiH.

⁷⁰ W. Schabas, *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*, Oxford University Press, 2010., 173-174.

⁷¹ Čl. 7. st. 1. t. g) Rimskoga statuta.

⁷² R. Grey, „The ICC’s First ‘Forced Pregnancy’ Case in Historical Perspective“, *Journal of International Criminal Justice*, vol. 15, br. 1, 2017., 905.

⁷³ G. Harbour, „Zabrinutost međunarodne zajednice zbog seksualnog nasilja u sukobu koja je prethodila osnivanju MKSJ“, u: M. Jarvis/S. Brammertz (ur.), *Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)*, 24.

iste poveznice,⁷⁴ drugi autori, poput Fishera 1996, direktno dolaze do zaključka da je postojala politika Srbije o prisilnoj trudnoći.⁷⁵

3.3. Seksualno ropstvo

Seksualno ropstvo navedeno je u čl. 172. st. 1. t. g) Krivičnoga zakona BiH, u početnoj enumeraciji seksualno okarakteriziranih zločina protiv čovječnosti,⁷⁶ no nije navedeno u takvoj formi u čl. 173. st. 1. t. e) – o, među ostalom, ratnim zločinima seksualne prirode protiv civilnog stanovništva – gdje nije navedena ni prisilna trudnoća, no gdje jesu navedeni silovanje i prisilna prostitucija.⁷⁷ Odvođenje u ropstvo u općem smislu, kao zločin protiv čovječnosti, isti Krivični zakon definira u čl. 172. st. 2. t. c) kao: „vršenje nad osobom bilo kojeg ili svih ovlašćenja inače vezanih za pravo svojine, uključujući vršenje takvog ovlašćenja pri trgovanju ljudima, posebno ženama i djecom.“⁷⁸

Statut MKTJ iz 1993. nije naveo seksualno ropstvo ni u enumeraciji zločina protiv čovječnosti⁷⁹ ni u enumeraciji ratnih zločina,⁸⁰ pa je jednako tako bilo i sa Statutom Međunarodnoga krivičnoga tribunala za Ruandu (MKTR) iz 1994.⁸¹ Bez obzira na to, MKTJ je u predmetu *Kunarac, Kovač i Vuković (Kunarac et al.)* ipak donio odluku o osuđivanju optuženih – među ostalom – zbog optužbi seksualnog ropstva.⁸²

MKS i SSSL, s druge strane, uključili su zasebne definicije seksualnoga ropstva: MKS je navedeni zločin uključio i među zločinima protiv čovječnosti⁸³ i među ratnim zločinima,⁸⁴ dok je u Statutu SSSL ovaj zločin definiran samo kao

⁷⁴ R. Littlewood, „Military Rape“, *Anthropology Today*, vol. 13, br. 2, 1997., 8-9.

⁷⁵ S. K. Fisher, „Occupation of the Womb: Forced Impregnation as Genocide“, *Duke Law Journal*, vol. 46, br. 1, 1996., 107-108.

⁷⁶ Čl. 172. st. 1. t. g) Krivičnoga zakona BiH.

⁷⁷ *Ibid.*, čl. 173. st. 1. t. e). Usp. OSCE Misija u Bosni i Hercegovini, *Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini: postignuti napredak i izazovi. Analiza krivičnih postupaka pred Sudom Bosne i Hercegovine u periodu od 2005. do 2013. godine*, 2014., 44 *et seq.*

⁷⁸ *Ibid.*, čl. 172. st. 2. t. c).

⁷⁹ Čl. 2-4. Statuta MKTJ.

⁸⁰ *Ibid.*, čl. 5.

⁸¹ Čl. 2-4. Statuta MKTR.

⁸² *Tužilac protiv Kunarca, Kovača i Vukovića*, IT-96-23-T & IT-96-23/1-T, presuda Pretresnoga vijeća od 22. februara 2001., st. 554.

⁸³ Čl. 7. st. 1. t. g) Rimskoga statuta.

⁸⁴ *Ibid.*, čl. 8. st. 2. t. b) XXII); *Ibid.*, čl. 8. st. 2. t. e) VI).

oblik zločina protiv čovječnosti.⁸⁵

3.4. Prisilna prostitucija

Prisilna prostitucija, odnosno prisiljavanje na prostituciju, kako je također navedeno u Krivičnom zakonu BiH, prema zadnjem je navedena i u čl. 172. st. 1. t. g) kao zločin protiv čovječnosti,⁸⁶ no i u čl. 173. st. 1. t. e) kao ratni zločin protiv civilnoga stanovništva.⁸⁷ U pogledu međunarodnih *ad hoc* tribunala i sudova, prisilna prostitucija predviđena je u čl. 4. t. e) Statuta MKTR kao povreda zajedničkoga čl. 3. Ženevskih konvencija,⁸⁸ upravo kao i u čl. 3. t. e) Statuta SSSL,⁸⁹ no s dodatkom navedene prisilne prostitucije i kao zločina protiv čovječnosti u čl. 2. t. g);⁹⁰ s druge strane, Statut MKTJ ne navodi zasebno prisilnu prostituciju.⁹¹ U pogledu stalnih sudova, MKS, kao i za seksualno ropstvo, uključuje prisilnu prostituciju i kao zločin protiv čovječnosti⁹² i kao ratni zločin.⁹³

3.5. Prisilna sterilizacija

Prisilna sterilizacija navodi se u Krivičnom zakonu BiH u čl. 172. st. 1. t. g) kao zločin protiv čovječnosti pored silovanja, seksualnoga ropstva, prisilne prostitucije i prisilne trudnoće,⁹⁴ dok se ne navodi u čl. 173. kao ratni zločin.⁹⁵ Ovaj se pojam ne spominje direktno ni u Statutu MKTJ,⁹⁶ ni u Statutu MKTR,⁹⁷ a ni u Statutu SSSL,⁹⁸ prisilna sterilizacija s druge strane navodi se u Rimskom statutu i kao zločin protiv čovječnosti⁹⁹ no i kao ratni zločin,¹⁰⁰ upravo kako i za

⁸⁵ Čl. 2. Statuta SSSL.

⁸⁶ Čl. 172. st. 1. t. g) Krivičnoga zakona BiH.

⁸⁷ *Ibid.*, 173. st. 1. t. e).

⁸⁸ Čl. 6. t. e) Statuta MKTR.

⁸⁹ Čl. 3. t. e) Statuta SSSL.

⁹⁰ *Ibid.*, čl. 2. t. g).

⁹¹ Čl. 2-5. Statuta MKTJ.

⁹² Čl. 7. st. 1. t. g) Rimskoga statuta.

⁹³ *Ibid.*, čl. 8. st. 2. t. b) XXII); *Ibid.*, čl. 8. st. 2. t. e) VI).

⁹⁴ Čl. 172. st. 1. t. g) Krivičnoga zakona BiH.

⁹⁵ *Ibid.*, čl. 173.

⁹⁶ Čl. 2-5. Statuta MKTJ.

⁹⁷ Čl. 2-4. Statuta MKTR.

⁹⁸ Čl. 2-4. Statuta SSSL.

⁹⁹ Čl. 7. st. 1. t. g) Rimskog statuta.

¹⁰⁰ *Ibid.*, čl. 8. st. 2. t. b) XXII); *Ibid.*, čl. 8. st. 2. t. e) VI).

silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju i prisilnu trudnoću.¹⁰¹ Ono što se, ipak, spominje u Statutu MKTJ u čl. 4. st. 2. t. d), u Statutu MKTR u čl. 2. st. 2. t. d) – dok se u Statutu SSSL ni to ne spominje na otvoren način, iako bi se mogao zastupati pogled da neke druge, opširnije stavke Statuta podrazumijevaju takve zločine – jeste sprečavanje rađanja, dok tač. e) i prvog – čl. 4. st. 2. Statuta MKTJ – i drugog – čl. 2. st. 2. Statuta MKTR – preciziraju zločin prisilnoga premještanja djece iz jedne grupe u drugu: oba člana u pitanju, koji dakle navode ove elemente, definiraju zločin genocida, čime se potom sprečavanje rađanja i prisilno premještanje djece iz jedne grupe u drugu smatraju genocidnim zločinima koje su i MKTJ i MKTR smatrali svojom nadležnošću.¹⁰² Sprečavanje rađanja dakle jednako bi tako moglo podrazumijevati prisilnu sterilizaciju – na neposredan način – no, iako manje specifičan, ovdje navedeni pojam dozvoljava ubrojavanje situacija u kojima je i bez nepovratnoga urušavanja reproduktivne mogućnosti žrtve istoj bilo zabranjeno da rodi dijete, ili kao sprečavanje začetka ili kao naknadno prisiljavanje na priekid već započete trudnoće. Povrh toga, i Statut MKTJ i Statut MKTR općenito govore o mjerama koje bi dovele do takvoga sprečavanja unutar date grupe, čime se ne očekuje specifičan fizički karakter ovoga prisiljavanja, iako ga se također ne isključuje.¹⁰³

3.6. Drugi oblici seksualnoga nasilja

Pristup iza pojma drugih oblika spolnog nasilja, koji tribunalima i sudovima daje priliku proširivanja ranije određenih okvira prema novim izazovima vremena, također se pokazao spornim – kako Schabas navodi – u situacijama kada je, naprimjer, MKTJ naglasio da bi pojam drugih nečovječnih djela (eng. *other inhumane acts*) mogao biti u konfliktu s osnovnim principom međunarodnoga prava *nullum crimen sine lege*, time što se određivanje okvira ostavlja subjektivnosti Tribunala umjesto da se unaprijed jasno definira.¹⁰⁴ Ovo je bilo od posebne opasnosti naročito kako je MKTJ uspostavljen načelom da se ovaj osnovni princip poštuje, bez obzira na prirodu počinjenih zločina.¹⁰⁵

U Krivičnom zakonu BiH ovaj se pristup koristi dvaput, i to uvijek u kontekstu zločina protiv čovječnosti: jedna prva forma, u čl. 172. st. 1. t. g), u specifičnijem kontekstu drugih oblika seksualnog nasilja,¹⁰⁶ dakle proširujući pojedinu enumeraciju zločina protiv čovječnosti seksualne prirode, te druga forma, u istom

¹⁰¹ *Ibid.*, čl. 7. st. 1. t. g); *Ibid.*, čl. 8. st. 2. t. b) XXII); *Ibid.*, čl. 8. st. 2. t. e) VI).

¹⁰² Čl. 2. st. 2. t. d-e) Statuta MKTR; Čl. 4. st. 2. t. d-e) Statuta MKTJ; Statut SSSL.

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ W. Schabas, *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*, 184.

¹⁰⁵ A. Choudhary/D. Gomes, „Sexual Violence in Armed Conflicts“, *Supremo Amicus*, vol. 20, 2020., 106.

¹⁰⁶ Čl. 172. st. 1. t. g) Krivičnoga zakona BiH.

članu i stavu, tač. k), u sljedećoj općenitijoj formi: „druga nečovječna djela slične prirode, učinjena u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenja zdravlja.“¹⁰⁷

Rimski statut na isti način podrazumijeva i pristup šireg shvaćanja seksualnoga nasilja u čl. 7. st. 1. t. g), pod navodnim uvjetom jednake ozbiljnosti čina,¹⁰⁸ no i sveobuhvatni pristup drugih nečovječnih djela u općenitom smislu u istom članu i stavu, tač. k).¹⁰⁹

4. Pravno kategoriziranje silovanja

Bitna razlika u kvalifikacijama svih do sada navedenih zločina jeste jesu li isti zločini svrstani kao mogući ratni zločin, ili zločin protiv čovječnosti, ili kako je u recentnijim kontekstima viđeno – počevši predmetom *Akayesu* pred MKTR – kao radnja genocida.¹¹⁰ No odmah pored toga važno je i na koji se tačno način određuju uvjeti za prepoznavanje takvih zločina, odnosno koji bi aspekti učinili da se silovanje ne smatra samo ratnim zločinom već i genocidnom radnjom. S tom napomenom, ova će se sekcija osvrnuti upravo na takve razlike i na uvjete istih razlika.

4.1. Silovanje kao ratni zločin ili zločin protiv čovječnosti

Za prvobitno kontekstualiziranje pojma silovanja kao zločina protiv čovječnosti ili ratnoga zločina, važno je naglasiti da je razlika između zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina prisutna – barem u kontekstu međunarodnih tribunala i sudova – već od Povelje MVTN od 8. augusta 1945, kada je pred nekim međunarodnim sudskim tijelom uvedena podjela između zločina protiv mira,¹¹¹ zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina,¹¹² nakon što je holokaust doveo do potrebe da se zločini počinjeni od strane Sila osovine ne ograniče na prosto kršenje ratnih pravila, već da se odrede posebne definicije koje bi podrazumijevale ovakvu vrstu kršenja čovjekovih vrijednosti.¹¹³ No i čl. 1. i čl. 6. Povelje MVTN

¹⁰⁷ *Ibid.*, čl. 172. st. 1. t. k).

¹⁰⁸ Čl. 7. st. 1. t. g) Rimskoga statuta.

¹⁰⁹ *Ibid.*, čl. 7. st. 1. t. k).

¹¹⁰ *Tužilac protiv Akayesa*, ICTR-96-4-T, presuda Pretresnog vijeća od 2. septembra 1998.

¹¹¹ „[Z]ločini protiv mira obuhvataju kao radnju izvršenja i agresivni rat. Stoga je agresivni rat uži pojam od pojma zločini protiv mira.“ E. Omerović, „Agresija u međunarodnom pravu: Zločin države i krivična odgovornost pojedinca“, *DHS-društvene i humanističke studije*, vol. 2, br. 19, 2022., 436.

¹¹² Čl. 6. Povelje MVTN.

¹¹³ Z. Seizović, „Zločini protiv čovječnosti: Pojam, bitni elementi i oblici prema Statutu i praksi Haškog tribunala“, u: Z. Seizović (ur.), *Međunarodno javno pravo: zbirka eseja*, Univer-

naglašavali su aspekt „ratnih zločinaca“ posljedičnom implikacijom da se ovakvi zločini obavezno vežu za prisustvo vojnog konflikta.¹¹⁴ Iako su dokazi o silovanjima bili predočeni na suđenju pred MVTN, nijedan od optuženih nije oglašen krivim za ovaj zločin.¹¹⁵ Prvi puta se desilo da je silovanje specifično citirano kao ratni zločin na tokijskim suđenjima Japancima koji su bili optuženi za kršenje zakona i običaja ratovanja – štaviše, nekoliko je japanskih oficira oglašeno krivično odgovornima, jer su dozvolili trupama pod svojom komandom da siluju žene na područjima koje su prethodno zauzeli.¹¹⁶

Nedostatak koji je ograničavao Ženevske konvencije i Dopunski protokol I o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba – jeste, kako i naziv Dopunskoga protokola I nagovještava, to što se – izuzetkom zajedničkoga čl. 3. Ženevskih konvencija, te i Dopunskoga protokola II o zaštiti žrtava nemeđunarodnih sukoba – navedene konvencije i protokoli ne odnose na žrtve u oružanim sukobima unutar granica jedne države.¹¹⁷ Ovakvo je shvaćanje održano i usvajanjem Statuta MKTJ 1993, koji u čl. 5. o zločinima protiv čovječnosti navodi obavezni aspekt i poveznicu počinjenja ove skupine međunarodnih zločina s oružanim sukobom,¹¹⁸ što je isključilo mogućnost djelovanja Tribunala u eventualnim kontekstima kada su zločini izvršeni na jednak način kako je to opisano u Statutu, no u periodu formalnoga mira, ili u kontekstu internih državnih represija manjina, odnosno situacija unutrašnjih nemira i zategnutosti koji nisu prerasli u nemeđunarodne oružane sukobe.

Kako je prije viđeno u primjeru predmeta *Kordić i Čerkez* pred MKTJ, Žalbeno vijeće je isključilo potrebu državne politike ili plana da bi se definirao zločin protiv čovječnosti, čak iako se u svom Statutu – čl. 7. st. 2. t. a) – napad na bilo koje civilno stanovništvo definira prisustvom navedene politike ili plana.¹¹⁹ U čl. 3. Statuta MKTR grupa definicija zločina protiv čovječnosti bila je oslobođena formalne obavezne poveznice s oružanim sukobom, dok je uvedena potreba rasprostranjenoga i sistematskoga napada na civilno stanovništvo,¹²⁰ pristup koji

zitet u Zenici, 2008.

¹¹⁴ Čl. 1. Povelje MVTN; *Ibid.*, čl. 6.

¹¹⁵ L. A. Horvitz/C. Catherwood, *Encyclopedia of War Crimes and Genocide*, 440.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ A. Mešić, „Primjena Ženevskih konvencija na unutrašnje oružane sukobe“, *OKO Reporter o ratnim zločinima*, br. 13, 2011, 9; E. Omerović, „Ratni zločini kao sustavno kršenje ljudskih prava i zaštite osoba u uvjetima oružanih sukoba“, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Mostaru*, vol. 5, br. 5, 2021., 163-164; *Ibid.*, 166-167.

¹¹⁸ Čl. 5. Statuta MKTJ.

¹¹⁹ C. Eboe-Osuji, *International Law and Sexual Violence in Armed Conflicts*, 63, fn. 175; Čl. 7. st. 2. t. a) Statuta MKTJ.

¹²⁰ Čl. 3. Statuta MKTR.

je održao i MKS u čl. 7. Rimskoga statuta,¹²¹ te posljedično i Krivični zakon BiH, u čl. 172.¹²²

Krivični zakon BiH, kako to definiraju čl. 7. st. 1. t. g), čl. 8. st. 2. t. b) XXII) i čl. 8. st. 2. t. e) VI) u Rimskom statutu za MKS,¹²³ silovanje smatra i mogućim zločinom protiv čovječnosti no i mogućim ratnim zločinom¹²⁴, čija konačna kvalifikacija u sudskoj odluci umnogome ovisi i o *mens rea* počinitelja i drugih odgovornih osoba, ali i o drugim čimbenicima.¹²⁵ MKTJ, s druge strane, uredio je i odredio silovanje zločinom protiv čovječnosti, bez povezivanja ni sa zasebnom grupom ratnih zločina – iako su, kako je prije viđeno, zločini protiv čovječnosti formalno bili vezani za prisustvo oružanoga sukoba na kritičnom području – ni sa zločinom genocida.¹²⁶ Ranije u radu navedeni primjer predmeta *Kunarac et al.* upravo je svojevrsna paradigma ovakvoga razumijevanja zločina silovanja pred ovim sudskim tijelom, koji je posljedično kategoriziran i u ovom slučaju zločinom protiv čovječnosti, u suđenju i Dragoljubu Kunarcu, i Radomiru Kovaču, i Zoranu Vukoviću – među ostalom – prema toj osnovi.¹²⁷

4.2. Silovanje kao radnja genocida

Glava XVII Krivičnoga zakona BiH, odmah nakon svoga prvoga člana o zločinu genocida – čl. 171 – zasebno posvećuje članove 172. i 173. zločinima protiv čovječnosti i ratnim zločinima.¹²⁸ Prije svega, u kontekstu silovanja, ono nije predviđeno kao čimbenik za zločin genocida, ostavljajući ovaj zadnji sasvim odvojenim;¹²⁹ no ovo nije izvorni nedostatak Krivičnoga zakona BiH koliko Statuta MKS, koji također isključuje poveznice između ovih dvaju pojmova u

¹²¹ Čl. 7. Rimskoga statuta.

¹²² O cjelovitoj analizi zločina protiv čovječnosti šire u: E. Omerović/A. Grande, „Zločini protiv čovječnosti: ka zaštiti humanosti i ljudskoga dostojanstva“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 59, br. 2, 2022., 407-443.

¹²³ Čl. 7. st. 1. t. g) Rimskoga statuta; *Ibid.*, čl. 8. st. 2. t. b) XXII); *Ibid.*, čl. 8. st. 2. t. e) VI).

¹²⁴ Čl. 172. st. 1. t. g) Krivičnoga zakona BiH; *Ibid.*, čl. 173. st. 1. e).

¹²⁵ V. OSCE Misija u Bosni i Hercegovini, *Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini: postignuti napredak i izazovi. Analiza krivičnih postupaka pred Sudom Bosne i Hercegovine u periodu od 2005. do 2013. godine*, 2014., 28 et seq. O mučenju i drugim radnjama seksualnoga nasilja, v. *Ibid.*, 52 et seq. O silovanju i seksualnom nasilju kao zločinu protiv čovječnosti progonom, v. *Ibid.*, 59 et seq.

¹²⁶ Čl. 5. t. g) Statuta MKTJ.

¹²⁷ *Tužilac protiv Kunarca, Kovača i Vukovića*, IT-96-23-T & IT-96-23/1-T, presuda Pretresnoga vijeća od 22. februara 2001., st. 4-11.

¹²⁸ Čl. 171-173. Krivičnoga zakona BiH.

¹²⁹ *Ibid.*, čl. 171.

čl. 6. Rimskoga statuta.¹³⁰ Napredak po ovom pitanju bio je učinjen kod drugog, *ad hoc* tribunala, odnosno MKTR, u predmetu *Akayesu*, gdje Jean-Paul Akayesu ne samo da je prvi pojedinac kojeg je ikada osudilo međunarodno sudište prema definiciji genocida iz Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. već je i prvi slučaj u kojemu je zločin silovanja uzet u razmatranje kao čimbenik za upravo navedeni međunarodni zločin.¹³¹ Stoga predmeti u kojima je čin silovanja, *inter alia*, doveo do presude za zločin genocida jesu slučajevi pred MKTR *Akayesu* – prvi u vremenskome pogledu, kako je protiv optuženoga već 1998. donesena takva presuda – i *Nyiramasuhuko* – presudom Pretresnoga vijeća 2011. i Žalbenoga vijeća 2015., gdje je prvi put žena osuđena za genocidni čin silovanja.¹³² Povratkom na sudsku praksu MKTJ, u predmetu *Krstić* dovedeno je u pitanje bi li etničko čišćenje – čija je pojava potvrđena u presudi – također bilo usko povezano s pojmom genocida: presuda Pretresnoga vijeća iz 2001. referira se na odluku Generalne skupštine UN iz 1992. da se etničko čišćenje kategorizira oblikom genocida, da bi se zastupalo tumačenje da su takve radnje vezane za takav zločin; dalje se navodi i konstatacija Ustavnoga suda Savezne Republike Njemačke iz 2000. koja govori o pojmu genocida na način koji nije ograničen samo na biološko i fizičko istrebljenje, no kako je ova tvrdnja datirana nekoliko godina poslije relevantnih događaja o kojima je MKTJ sudio, upotrijebio se princip *nullum crimen sine lege*, čime se ovo šire razumijevanje genocida koristilo samo da bi se uputilo na prisustvo konkretnijih oblika uništavanja ciljane grupe koji su se već tada mogli koristiti u kontekstu optužbi.¹³³

Kako je prethodno naznačeno, isto je djelo počinjeno – također pred MKTR – u predmetu protiv *Pauline Nyiramasuhuko*, koji je također predstavljao važnu prekretnicu u radu *ad hoc* tribunala zbog prvoga suđenja osobe ženskoga spola za čin *genocidnoga silovanja*¹³⁴, no i zbog prvoga suđenja osobe ženskoga

¹³⁰ Čl. 6. Rimskoga statuta.

¹³¹ *Tužilac protiv Akayesa*, ICTR-96-4-T, presuda Pretresnoga vijeća od 2. septembra 1998. V. i: S. Rogers, „Sexual Violence or Rape as a Constituent Act of Genocide: Lessons From the *Ad Hoc* Tribunals and a Prescription for the International Criminal Court“, 48 *George Washington International Law Review*, 265, 2016.

¹³² *Ibid.*; *Tužilac protiv Pauline Nyiramasuhuko*, *Arsène Shalom Ntahobali*, *Sylvain Nsabimana*, *Alphonse Nteziryayo*, *Joseph Kanyabashi* i *Élie Ndayambaje*, ICTR-98-42-T, presuda Pretresnoga vijeća od 24. juna 2011; *Tužilac protiv Pauline Nyiramasuhuko*, *Arsène Shalom Ntahobali*, *Sylvain Nsabimana*, *Alphonse Nteziryayo*, *Joseph Kanyabashi* i *Élie Ndayambaje*, ICTR-98-42-A, presuda Žalbenoga vijeća od 14. decembra 2015. O doprinosu MKTJ i MKTR u cilju identificiranja i razvoja koherentne definicije silovanja kao međunarodnoga zločina, v. N. Hayes, „Creating a Definition of Rape in International Law: The Contribution of the International Criminal Tribunals“, u: S. Darcy/J. Powderly (eds.), *Judicial Creativity at the International Criminal Tribunals*, Oxford University Press, 2010., 129–156.

¹³³ *Tužilac protiv Radislava Krstića*, IT-98-33-T, presuda Pretresnoga vijeća od 2. augusta 2001., st. 569-580.

¹³⁴ Godine 1996. B. Allen je prvi put upotrijebila sintagmu „genocidno silovanje“ (eng. *genocidal*

spola za zločin genocida pred MKTR; jednako tako, kako je već spomenuto u ranijem kontekstu kategorizacije silovanja, za shvaćanje silovanja kao mogućega genocidnoga zločina važan je i predmet *Krstić*, poglavito zbog obrazloženja koja je MKTJ dao, što može vrijediti i imati implikacije za buduća međunarodna i nacionalna suđenja.

4.2.1. Osnove za kvalifikaciju radnje genocida

Mnogi pravni pisci tvrde da se silovanje može promatrati unutar zločina genocida ukoliko se vrši sistematično protiv žrtava koje pripadaju određenoj etničkoj, nacionalnoj, rasnoj ili vjerskoj skupini kao takvoj¹³⁵ – što znači da se silovanje vrši nad ženama i muškarcima zbog njihove pripadnosti skupini kada postoji jasna genocidna namjera da se ona u potpunosti ili djelimično biološki uništi. L. Sharlach tako tvrdi da je Konvencija o genocidu trebala uključiti odredbu da je masovno silovanje također zločin genocida.¹³⁶ Drugi, pak, pisci uče da je genocidno silovanje već uključeno u definiciju genocida iz čl. II. Konvencije.¹³⁷ S. Fisher je na stanovištu da prisilna impregnacija, a ne silovanje *per se*, konstituira radnju genocida – ona tvrdi da je ponavljano silovanje kao takvo još uvijek „samo“ silovanje, dok je silovanje s namjerom impregnacije nešto više.¹³⁸ S. Meger je istražila razvoj koncepta „seksualno nasilje kao sredstvo genocida“ (eng. *sexual violence as a tool of genocide*) i kako je u svijetu došlo do povećanja interesiranja za rodno zasnovano nasilje u uvjetima oružanog sukoba.¹³⁹ M. Nowak uočava da „silovanje nije agresivno izražavanje seksualnosti, već seksualno izražavanje agresije i najstrašniji oblik agresije koji se zove genocid.“¹⁴⁰ ICJ zapaža da nema razilaženja među stranama u sporu, tj. između BiH i Republike Srbije, „u ocjeni da bi silovanje i seksualno nasilje moglo predstavljati djelo genocida, ukoliko

rape), kako bi opisala akcije srpskih vojnih snaga u BiH koje su provodile politiku silovanja s genocidnom namjerom. (B. Allen, *Rape Warfare: The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia*, University of Minnesota Press, 1996).

¹³⁵ L. A. Horvitz/C. Catherwood, *Encyclopedia of War Crimes and Genocide*, 440.

¹³⁶ L. Sharlach, „Rape as Genocide: Bangladesh, the Former Yugoslavia, and Rwanda“, *New Political Science*, 1 (22), 2000., 89–102.

¹³⁷ S. C. Miller, „Atrocity, Harm, and Resistance“, u: A. Veltman/K. Norlock (eds.), *Evil, Political Violence, and Forgiveness: Essays in Honor of Claudia Card*, Lexington, 2009, 53–76. Jednako tako, S. Totten/P. R. Bartrop, *Dictionary of Genocide*, Greenwood, 2007.

¹³⁸ Prema: C. Bisaz, *The Concept of Group Rights in International Law: Groups as Contested Right-Holders, Subjects and Legal Persons*, Martinus Nijhoff, 2012.

¹³⁹ S. Meger, *Rape Loot Pillage: The Political Economy of Sexual Violence in Armed Conflict*, Oxford University Press, 2016., 115–137 (Sexual Violence as an Element of Genocide).

¹⁴⁰ M. Nowak, „Women as Victims of Ethnic Cleansing in Bosnia and Herzegovina“, u: M. Tokača (ed.) *The Sin of Silence – Risk of Speech*, Commission for Gathering Facts on War Crimes in Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, 2000., 409.

bi ih pratila specifična namjera da se uništi zaštićena skupina.¹⁴¹ Čini se da se u ovom slučaju može govoriti o silovanju s izraženom genocidnom namjerom. Vijeće sigurnosti UN je u svojoj Rezoluciji br. 1820 iz 2008. istaklo da „silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja mogu predstavljati ratni zločin, zločin protiv čovječnosti ili konstitutivni čin u vezi s genocidom.“¹⁴²

Bitan zaključak koji je Žalbeno vijeće MKTJ donijelo u vezi s predmetom *Krstić* – no odnoseći se na općenito shvaćanje radnje genocida kod istog tribunala – jeste da genocid ne mora obavezno biti vezan za rasprostranjeni i sistematski napad, niti se genocid mora obavezno ticati ekskluzivno civilnih žrtava.¹⁴³ Prema Žalbenom vijeću je naprotiv potrebno da se – kako bi se određeni zločin smatrao radnjom genocida – dokaže prisustvo namjere da se uništi data grupa, u potpunosti ili makar djelomično, i napomenom da se grupa može definirati i na nacionalnoj osnovi, kao i na etničkoj, rasnoj ili vjerskoj.¹⁴⁴ Ovakva debata bila je ključna i za već navedeni predmet *Rukundo* pred MKTR, gdje je jedno od glavnih pitanja bilo vezano za mogućnost ili nemogućnost da se prizna prisustvo genocida i onog trenutka kada je prisutan samo dokaz o namjeri vršenja takve radnje, no ne i o konačnom počinjenju takvog zločina.¹⁴⁵ Komentar suca MKTR Park o predmetu *Rukundo* naglasio je osobnu zabrinutost o tome da kada bi se nivo uvjeta za kvalifikaciju radnje genocida spustio do mjere da bi bilo dovoljno da se dokaže prosta namjera, iako ta namjera nije nikad u konačnici pretvorena u djelo, svaka bi se vrsta seksualnog nasilja koja je i daleko slične prirode kontekstu predmeta *Rukundo* mogla protumačiti kao radnja genocida.¹⁴⁶ Dodatni aspekt za prepoznavanje radnje genocida, koji autorica Jarvis naglašava, jeste da se ni zločini protiv čovječnosti ni radnje genocida ne uvjetuju masovnošću zločina i da zločin seksualnog nasilja može biti procesuiran kao zločin protiv čovječnosti ili genocid bez obzira na broj žrtava.¹⁴⁷ Takav je pristup s vremenom zaživio kod MKTJ, pa se na seksualno nasilje sve manje gledalo kroz prizmu broja žrtava, dajući prioritet karakteristikama samog zločina.¹⁴⁸

¹⁴¹ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, Presuda, I.C.J. Reports 2007, p. 43, par. 300.

¹⁴² Rezolucija Vijeća sigurnosti UN, br. 1820, 2008., op. tač. 4.

¹⁴³ W. Schabas, *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*, 135.

¹⁴⁴ *Ibid.* Jednako tako, E. Omerović, „Uvod u razumijevanje pojma zaštićene grupe prema definiciji zločina genocida“, *Znakovi vremena*, izd. 41-42, 2008., 88-97.

¹⁴⁵ C. Eboe-Osuji, *International Law and Sexual Violence in Armed Conflicts*, 165.

¹⁴⁶ *Ibid.*, 162.

¹⁴⁷ M. Jarvis, „Osvrt – Pitanje odgovornosti za zločine seksualnog nasilja u sukobu“, u: M. Jarvis/S. Brammertz (ur.), *Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)*, 6.

¹⁴⁸ *Ibid.* No, ipak, čini se da kod zločina genocida valja dokazati i njegov treći konstitutivni

„Rekonceptualizacija seksualnog nasilja kao djela u osnovi genocida vjerovatno je bila najveća prekretnica u smislu preciznijeg objašnjenja nasilnosti i ozbiljnosti prirode tog zločina. [...] U početku je procesuiranje seksualnog nasilja kao zločina genocida nailazilo na izuzetno snažan otpor. Dio [Tužilaštva MKTJ] izražavalo je bojazan da seksualno nasilje ne predstavlja dovoljno teško djelo da bi bilo proglašeno genocidom. No, s vremenom se sve više prihvaćalo, a to potvrđuje i sudska praksa MKTJ¹⁴⁹, da se seksualno nasilje može kvalificirati kao teška fizička i psihička povreda u značenju čl. 4(2)(b) Statuta MKTJ.“¹⁵⁰ „Seksualno se nasilje tereti i kao genocid u slučajevima kada je dio smišljenog nametanja pripadnicima zaštićene skupine životnih uvjeta sračunatih da dovedu do njenog fizičkog uništenja, što dodatno potvrđuje ozbiljnu težinu toga djela. Kako bi se moglo reći da su ti uvjeti sračunati da dovedu do uništenja skupine, oni moraju biti dovoljno teški da bi mogli – na osnovu objektivnog standarda vjerovatnoće – djelimično ili potpuno uništiti skupinu.“¹⁵¹

Najzad, Pretresno je vijeće MKTJ u reviziji Optužnice u predmetu *Karadžić* i *Mladić* zaključilo da su „neki logori bili specijalno namijenjeni za silovanja, u cilju prisilnoga rađanja srpske djece, a žene su često držane u zatočeništvu, sve dok nije bilo suviše kasno za prijekid trudnoće.“¹⁵² Također se naznačuje

element. Tako, E. Omerović, „Zahtjev za znatno uništenje značajnoga dijela skupine: Relevantnost kvantitativno-kvalitativnog kriterija“, *Anali Pravnog fakulteta u Zenici*, vol. 13, br. 26, 2020.

¹⁴⁹ Tako, *Tužilac protiv Karadžića*, ICTY-95-5/18/AR98bis.1, Drugostepena presuda prema Pravilu 98bis (11. juli 2013) (Pravilo 98bis, Drugostepena presuda u predmetu *Karadžić*), par. 36-37; Prvostepena presuda u predmetu *Krajišnik* (ft. 141), par. 800, 803, 867; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin* (ft. 62), par. 690, 744, 835 (seksualno nasilje u pilani u Kotor-Varoši), 847 (Omarska), 852 (Keraterm), 856 (Trnopolje); Prvostepena presuda u predmetu *Stakić* (ft. 138), par. 234-244, 516, 544, 546; *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, ICTY-02-54-T, Odluka na osnovu Pravila 98bis (16. juni 2004) (Odluka na osnovu Pravila 98bis u predmetu *Slobodan Milošević*), par. 159, 162, 189, 193, 200, 225(3)(d), 246; *Tužilac protiv Mladića*, ICTY-09-92-T, Pravilo 98bis Odluka (15. april 2014) (Odluka na osnovu Pravila 98bis u predmetu *Mladić*), transkript str. 20939; *Tužilac protiv Karadžića i Mladića*, ICTY-95-18-R61, Pregled Optužnice u skladu s Pravilom 61 (11. juli 1996) (Odluka na osnovu Pravila 98bis u predmetu *Karadžić i Mladić*), par. 93 (konstatira se da okrutno postupanje, mučenje, silovanje i deportacija predstavljaju tešku tjelesnu ili duševnu povredu nanесenu pripadnicima neke skupine). Odluka je citirana s odobravanjem u Prvostepenoj presudi u predmetu *Krstić* (ft. 200), par. 509; v. također par. 513. Značajno je da je Žalbeno vijeće MKTR definiralo silovanje kao jedan od najtipičnijih primjera teške tjelesne povrede. *Tužilac protiv Serombe*, MKSR-2001-66-A, Drugostepena presuda (12. mart 2008) (Drugostepena presuda u predmetu *Seromba*), par. 46. Prema: L. Baig/M. Jarvis/E. M. Salgado/G. Pinzauti, „Kontekstualizacija seksualnog nasilja. Odabir krivičnih djela“, u: S. Brammertz/M. Jarvis (ur.), *Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)*, 213-214.

¹⁵⁰ *Ibid.*, 213. Prema čl. II(1)(b) Konvencije o genocidu.

¹⁵¹ *Ibid.*, 214. Prema čl. II(1)(c) Konvencije o genocidu.

¹⁵² *Tužilac v. Radovan Karadžić i Ratko Mladić*, IT-95-5-R61 i IT-95-18-R61, Revizija Optužnice u skladu s Pravilom 61 Pravila procedure i podnošenja dokaza, 11. juli 1996., par. 64.

da postoje izgledi da je „cilj mnogih silovanja bila prinudna oplodnja“¹⁵³, što može potpadati pod radnju genocida prisilnog preseljavanja (premještanja) djece iz skupine u drugu skupinu¹⁵⁴, koja se odnosi na silovanje žena i ograničena je na žene reproduktivne dobi.¹⁵⁵ Zapravo, radi se o prisilnoj trudnoći preko silovanja u kojem slučaju se silovanje pojavljuje kao sredstvo za učinjenje prisilne trudnoće. Prisilna impregnacija se tako vrši od strane pripadnika druge skupine nad pripadnicama skupine nad kojom se vrši zločin genocida. U oružanome sukobu, žena bi temeljem prisilne trudnoće nosila dijete pripadnika druge zaraćene strane. U literaturi se pominje i teorija „okupirane maternice“ čije se tumačenje u najkraćem ogleda u tome da pošto je žena već trudna s njenim silovateljem (pripadnikom „druge“ strane) nije u mogućnosti nositi dijete svoje vlastite skupine tokom razdoblja u kojem je njena maternica već okupirana.¹⁵⁶ Za ženu koja bi se odlučila da podigne dijete, ono vrlo često ne bi bilo prihvaćeno od strane zajednice – posebno je to vidljivo u kulturama gdje se dijete identificira etničkom pripadnošću svoga oca.¹⁵⁷ „Vijeće je mišljenja, kao i slučaju mjera kojima se sprječava rađanje, cilj nije samo kazniti izravan čin prisilnoga fizičkoga premještanja, već također sankcionirati čine prijetnji ili trauma koje bi dovele do prisilnoga premještanja djece iz jedne u drugu skupinu.“¹⁵⁸

5. Spolni faktor u ratnom seksualnom nasilju

Kako je ranije u radu određeno, zločini protiv čovječnosti definirani su pri MKTJ kao vrlo grubi i neljudski postupci, kao što su namjerno ubistvo, mučenje ili silovanje, a provode se kao dio rasprostranjenog i/ili sistematskog napada na civilno stanovništvo. U međunarodnim oružanim sukobima na području bivše Jugoslavije takvi neljudski čini imali su, *inter alia*, oblik rasprostranjenoga i sistematskoga silovanja i drugih oblika seksualnoga zlostavljanja, uključujući i prisilno prostituiranje.¹⁵⁹

¹⁵³ *Ibid.*; *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, *Presuda, I.C.J. Reports 2007*, p. 43, par. 364.

¹⁵⁴ Prema čl. II(1)(e) Konvencije o genocidu.

¹⁵⁵ C. McCausland, „From Tolerance to Tactic: Understanding Rape in Armed Conflict as Genocide“, *Michigan State International Law Review*, vol. 25.1, 2017., 187.

¹⁵⁶ Nav. prema: *Ibid.*

¹⁵⁷ *Ibid.*, 188.

¹⁵⁸ *Tužilac protiv Akayesua*, ICTR-96-4-T, presuda Pretresnoga vijeća od 2. septembra 1998., par. 509.

¹⁵⁹ S. Subašić Galijatović navodi da „zločini silovanja i seksualnog zlostavljanja počinjeni u ratnim uvjetima imaju svoje karakteristike, počinjeni su na diskriminatornoj osnovi, zbog pripadnosti žrtve određenoj nacionalnoj ili vjerskoj grupi, sistematični su i masovni, imaju određenu ideološku osnovu i iza njih uvijek stoji institucionalni aparat vlasti. [...] Žrtve u ratnim uvjetima nisu žrtve

Iako oružani sukob u BiH nije zasebno vezan za kontekst prisustva počinitelja i muškog i ženskog spola, kakav je, s druge strane, bio oružani sukob u Ruandi s brojnim slučajevima silovanja od strane žena i muških i ženskih žrtava, u oba slučaja – i BiH i Ruande – prisutne su žrtve i jednog i drugog spola.¹⁶⁰ No spol žrtve nastavlja utjecati na pravnu kvalifikaciju u predmetima o slučajevima seksualnoga nasilja u BiH: krivična djela koja se tiču žrtava muškoga spola također se pojednostavljeno definiraju kao prosto nečovječno postupanje, umjesto da ih se izravno klasificira kao silovanje.¹⁶¹ Kako se stoga pojavljuje sumnja da suci i tužiocci nekada ne primjenjuju odgovarajuće zakonske – ili statutarne – odredbe na rodno neutralan način, ovdje će se usporediti način na koji do sada navedeni sudovi tumače ulogu spola.¹⁶²

5.1. Ratno seksualno nasilje nad ženama

Počevši s bosanskohercegovačkim institucijama, način na koji se Odjel I Suda BiH – dakle Posebni odjel za ratne zločine – odnosi predmetima u kojima su prisutne žene žrtve ratnog seksualnog nasilja jeste da o njima odlučuje već u krivičnom postupku, za razliku od skoro apsolutne većine slučajeva koja se upućuje na građansku parnicu.¹⁶³ Gurda, Iveljić i Mahmutović su 2021. naveli čak razliku od 96,1% slučajeva – u kontekstu žrtava koji su zahtijevali naknadu štete ili zbog pretrpljenog straha ili zbog duševne boli – koji su upućeni na građansku

samo tog teškog zločina: izložene su nehumanim uvjetima zatočenja, dugotrajnim torturama sebe samih, članova porodice, prisilnim nestancima, zločinima u kontinuitetu.“ Nacional, *Sabina Subašić Galijatović: 'U ratu u bivšoj Jugoslaviji silovano je 60 tisuća žena, a danas se to događa i u Ukrajini'*, <https://www.nacional.hr/sabina-subasic-galijatovic-u-ratu-u-bivsoj-jugoslaviji-silovano-je-60-tisuca-zena-a-danas-se-to-dogada-i-u-ukrajini/> [pristupljeno: 22. novembar 2022]. Za šire v. S. Subašić Galijatović, *Zločini seksualnog zlostavljanja u Bosni i Hercegovini 1992-1995. u svjetlu teorije i prakse međunarodnog prava*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2021. S druge strane, na koji je način ICJ raspravljao o seksualnom nasilju u kontekstu oružanoga sukoba u BiH za svrhe odgovornosti država, v. predmet *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, Judgment, I.C.J. Reports 2007, p. 43. Uopće o načinima dokazivanja zločina genocida državama, v. E. Omerović, „Zločin genocida u pravu o odgovornosti: pojedini aspekti njegova dokazivanja“, *Pregled: časopis za društvena pitanja*, vol. 64, izd. 2, 2023., 1-35.

¹⁶⁰ F. C. Abara, *Sexual Violence in Conflict: A Threat to Global Security*, Brown Walker Press, 2020., 84. Također v. J. L. Leatherman, *Sexual Violence and Armed Conflict*, Polity Press, 2011.

¹⁶¹ OSCE Misija u Bosni i Hercegovini, *Postizanje pravde za žrtve seksualnog nasilja u oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini: Napredak ostvaren pred sudovima u BiH od 2014. do 2016. godine*, 2016., 25.

¹⁶² *Ibid.*

¹⁶³ V. Gurda/M. Iveljić/Dž. Mahmutović, „Procesuiranje ratnih zločina u vlastitom dvorištu: neki pokazatelji petnaestogodišnjeg rada Odjela za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine“, *Monumenta Srebrenice*, br. 10, 2021., 282-283.

parnicu, i 3,9% koji nisu i koji su se svi ticali najmanje jedne žene žrtve ratnoga silovanja.¹⁶⁴ Po pitanju tretiranja seksualnog nasilja nad ženama od strane entiteta i Brčko distrikta, sporovi su se često ticali ili korištenja nezadovoljavajućih termina za opisivanje zločina, odnosno njihove kvalifikacije, ili pitanja prisustva ili neprisustva konkretnoga otpora žrtve, dakle je li situacija u kojoj je žrtva pristala na očekivanja počinitelja zločina zbog prijetećih okolnosti dovoljna radi priznavanja zločina silovanja.¹⁶⁵ Ipak, lokalni sudovi su se – počevši predmetima poput *Kostića*, te dalje i *Kovačevića* – odlučili za to da se usklade sa standardima međunarodnih tribunala i sudova, iako i dalje zasnivajući se na potrebu prisustva otpora žrtve.¹⁶⁶

Prelaskom sada na *ad hoc* tribunale i stalni međunarodni sud valjalo bi ustvrditi da su i MKTJ i MKTR imali ključnu ulogu u suđenju ratnih silovanja koja su se ticala žrtava ženskoga spola, pa i MKS, iako je kod zadnjega prisutna mnogo veća rodna neutralnost. Kada je MKS, u predmetu protiv bivšega potpredsjednika Demokratske Republike Kongo Jean-Pierre Bemba, prvi put osudio nekoga za silovanje kao sredstvo ratovanja, dokazi su se ticali seksualnoga nasilja protiv oba spola, iako se skoro apsolutna većina ticala žrtava ženskoga spola.¹⁶⁷ Bemba je ipak oslobođen optužbi 2018, no njegova presuda dvije godine ranije već je predstavljala strožiju perspektivu MKS prema seksualnom nasilju u ratnom razdoblju, bilo to protiv jednoga ili drugoga spola.¹⁶⁸

Seksualno nasilje nad ženama često je prioritizirano u međunarodnim konvencijama naspram ekvivalentnoga zločina počinjenoga protiv muških žrtava: primjer takvoga mnogostranoga ugovora bila bi Konvencija UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena iz 1979, kada dolazi do osnivanja Komiteta o eliminaciji diskriminacije žena, koja obavezuje sve države članke – uključujući i BiH – na zaštitu – kroz adekvatne zakone, ekonomska sredstva i programe – svih žena koje su bile žrtve seksualnog nasilja.¹⁶⁹ Vijeće sigurnosti UN Rezolucijom 1325 iz 2000. prepoznaje promjenjivu prirodu ratovanja i stoga rastuću opasnost

¹⁶⁴ *Ibid.*, 292.

¹⁶⁵ OSCE Misija u Bosni i Hercegovini, *Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini: postignuti napredak i izazovi*, 2015., 25-26.

¹⁶⁶ *Ibid.*, 29-31.

¹⁶⁷ MKS, *Judgment pursuant to Article 74 of the Statute*, ICC-01/05-01/08-3343, 21. mart 2016.

¹⁶⁸ MKS, *Judgment on the appeal of Mr Jean-Pierre Bemba Gombo against Trial Chamber III's 'Judgment pursuant to Article 74 of the Statute'*, ICC-01/05-01/08-3636-Red, 8. juni 2018. Jednako tako, o istraživanju i procesuiranju seksualnog nasilja na MKS, v. N. Hayes, „*La Lutte Continue: Investigating and Prosecuting Sexual Violence at the ICC*“, u: C. Stahn (ed.) *The Law and Practice of the International Criminal Court*, Oxford University Press, 2015., 801-839.

¹⁶⁹ Agencija za ravnopravnost spolova BiH Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u Bosni i Hercegovini 2010-2013. godine*, 2010, 5-6; Konvencija UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, usvojena 1979. u Generalnoj skupštini UN. Stupila je na snagu 3. septembra 1981.

za civile, naročito ženskoga spola.¹⁷⁰ Jedna često prisutna teza u potporu argumentu o prioritiziranju ženskih žrtava naspram muških u kontekstu reakcija na ove zločine jeste što je smatrano da u većini društava žene istovremeno nose veći teret posljedica, ali i da se suočavaju s većim rizicima negoli stanovnici muškoga spola.¹⁷¹ Za scenarij oružanoga sukoba na tlu BiH, naprimjer, izvještaji govore o brojevima između 20.000 i 50.000 silovanih žena, s aproksimacijom od 35.000 žena koje su ostale trudne, i to napomenom da se prema raznim statistikama očekuje da su stvarni brojevi znatno veći.¹⁷² Negdje se taj spektar širi u oba smjera, pa se govori o brojevima između 10.000 i 60.000 silovanih žena i djevojčica.¹⁷³ Istovremeno, otvara se pitanje bi li ovakve vrste generaliziranja mogle diskriminirati žrtve čije su pozadine različite i jedinstvene, te koje se ne mogu uvijek poistovjetiti sa širim pojmovima poput spolne pripadnosti i preko takvih pojmova simplificirati.¹⁷⁴

5.2. Ratno seksualno nasilje nad muškarcima

Ratno silovanje muškaraca često je gledano kao nezamislivo, pa i sami sudovi i tužioc i na ovakve zločine rijetko gledaju kao na seksualno nasilje.¹⁷⁵ Muškarci su – naročito u domaćoj sudskoj praksi i domaćoj pravnoj teoriji – povezani sa stereotipom prema kojemu ne mogu biti meta silovanja, jer bi sami oni trebali biti

¹⁷⁰ Rezolucija Vijeća sigurnosti UN o ženama, miru i sigurnosti, S/RES/1325, Vijeće sigurnosti UN, 2000.

¹⁷¹ C. G. Adeyanju, „The Gender-Based Violence as an Instrument of Warfare in Armed Conflicts“, *Journal of Liberty and International Affairs*, vol. 6, br. 2, 2020, 59; C. Eboe-Osuji, „From Sympathy to Reparation for Female Victims of Sexual Violence in Armed Conflicts“, *African Journal of Legal Studies*, vol. 4, br. 3, 2011., 294.

¹⁷² M. Ołtarzewska, „The Crime of Sexual Violence in Armed Conflict: Characteristic and Penalization“, *Polish Quarterly of International Affairs*, vol. 18, br. 2, 2009., 56.

¹⁷³ S. Fabijanić Gagro/R. Crgol, „The Crime of Rape in the ICTY’s and the ICTR’s Case-Law“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 60, br. 3, 2010., 1315. „Svi izvještaji relevantnih međunarodnih organizacija sačinjeni tokom samih ratnih događanja, a koji su upravo bili i temelj u procesuiranju, govore o masovnosti i sistemskom karakteru zločina silovanja i seksualnog zlostavljanja. Već u prvim izvještajima Misije tadašnje Evropske zajednice iz decembra 1992., govorilo se o 20.000 žrtava samo na teritoriji BiH. Sadašnje, službene informacije UN govore o oko 60.000 žrtava na području bivše Jugoslavije.“ Nacional, *Sabina Subašić Galijatović: ‘U ratu u bivšoj Jugoslaviji silovano je 60 tisuća žena, a danas se to događa i u Ukrajini’*, <https://www.nacional.hr/sabina-subasic-galijatovic-u-ratu-u-bivsoj-jugoslaviji-silovano-je-60-tisuca-zena-a-danas-se-to-dogada-i-u-ukrajini/> [pristupljeno: 22. novembar 2022].

¹⁷⁴ S. Sivakumaran navodi i opisuje kako bi položaj muških žrtava silovanja mogao biti sličan onome ženskih žrtava silovanja kada je i dalje vrijedila potpuna stigmatizacija za ovaj zločin. S. Sivakumaran, „Sexual Violence Against Men in Armed Conflict“, *European Journal of International Law*, vol. 18, br. 2, 2007., 255.

¹⁷⁵ A. Manivannan, „Seeking Justice for Male Victims of Sexual Violence in Armed Conflict“, *New York University Journal of International Law and Politics*, vol. 46, br. 2, 2014., 647.

u kontroli: ovom „duplom stigmatizacijom“ njihova društvena izoliranost često može dostići dublje nivoe nego kod žena.¹⁷⁶

Kako je i ranije navedeno u raznim definicijama seksualnoga nasilja, posebno u kontekstu MKS, i kada je riječ o prisilnom analnom, vaginalnom ili oralnom seksu, riječ je o silovanju, koji god bio spol i silovatelj i žrtava: iako je seksualno nasilje nad muškarcima itekako prisutna pojava, s oružanim sukobom u BiH između 1992. i 1995. koji broji više od 3.000 slučajeva silovanja muškaraca, u mnogim slučajevima pravosudni akteri rijetko klasificiraju istu vrstu seksualnoga nasilja – kako upravo navedeno – kao silovanje.¹⁷⁷ Među relevantnim predmetima ove kategorije tu su, prije svega, predmet *Ibro Macić* i predmet *Ramo Žilić i Esad Gakić*, gdje je jedan od optuženih prisilio dvojicu zatvorenika na oralni i analni seks.¹⁷⁸ Pored toga, time što jedan od njih dvojice nije mogao to izvršiti, Macić im je počeo pržiti genitalije drvenom letvom, prekoravajući ih zbog impotentnosti.¹⁷⁹ Sud BiH je za predmet *Ibro Macić* u prvostepenoj presudi definirao navedene događaje kao „[n]ečovječno postupanje kao radnja izvršenja krivičnog djela Ratni zločin protiv civilnog stanovništva“.¹⁸⁰ U predmetu *Ostoja Minić i drugi* Okružnoga suda u Bijeljini, jedan od optuženih – Velimir Popović – osuđen je na jednak način zbog nečovječnoga postupanja kao ratni zločin, dok se pojam silovanja nije primijenio, jer je osuđeni zatvorenike tjerao samo na oralni seks.¹⁸¹ I još jednom, u predmetu *Branko Vlačo*, gdje su čuvari prisiljavali zatvorenike na oralni seksualni odnos, Sud BiH je ove zločine, slično kao i ranije navedeno, klasificirao kao „druga nečovječna djela“; i završno, za predmet *Kurtović*, gdje je optuženi prisilio dva brata, oba pripadnika Hrvatskoga vijeća odbrane, koji su bili zatvoreni u jednoj crkvi, da se skinu goli i da izvrše radnju oralnoga seksa, ovaj ratni zločin dvaput je bio kategoriziran prema čl. 175. Krivičnoga zakona BiH (Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika) i to kao nečovječno postupanje i narušavanje tjelesnoga integriteta.¹⁸²

¹⁷⁶ K. Delbyck, *Mitovi o silovanju na suđenjima za ratno seksualno nasilje prebacivanje tereta sa preživjelih na počinitelje*, TRIAL International, 2017., 93.

¹⁷⁷ M. Šoštarić, *War Victims and Gender-Sensitive Truth, Justice, Reparations and Non-Recurrence in Bosnia and Herzegovina*, Impunity Watch, 2012., 22.

¹⁷⁸ Sud BiH, *Tužilaštvo protiv Ibre Macića*, S1 1 K 011047 15 Krž, Drugostepena presuda od 30. oktobra 2015; Jednako tako, v. predmet Kantonalnoga suda u Mostaru, *Tužilaštvo protiv Rame Žilića i Esada Gakića*, 07 0 K 011492 14 K, Prvostepena presuda od 4. novembra 2015.

¹⁷⁹ *Ibid.*

¹⁸⁰ *Tužilaštvo protiv Ibre Macića*, S1 1 K 011047 13 Kri, Prvostepena presuda od 17. aprila 2015, st. 126.

¹⁸¹ *Tužilaštvo protiv Ostoje Minića i drugih*, 12 0 K 000929 10 K, Prvostepena presuda od 11. aprila 2014; *Tužilaštvo protiv Ostoje Minića i drugih*, 12 0 K 000929 14 Kž, Drugostepena presuda od 9. oktobra 2014.

¹⁸² *Tužilaštvo protiv Branka Vlače*, S1 1 K 007121 12 Kri, Prvostepena presuda od 4. jula 2014; *Tužilaštvo protiv Zijada Kurtovića*, X-KR-06/299, Prvostepena presuda od 30. aprila 2008;

Odredbe bosanskohercegovačkih zakona, koje definiraju ratno seksualno nasilje, osim prisilne trudnoće, odnose se i na muškarce: zbog toga i muškarci, kao i žene, koji dokažu da je nad njima počinjeno seksualno nasilje za vrijeme oružanoga sukoba mogu podnijeti zahtjev za reparacije, te ostvariti sva prava predviđena zakonskim odredbama.¹⁸³ Međutim, kako je već istaknuto, zbog straha duple stigmatizacije u društvu, muške žrtve rijetko uopće navode ovakve traume te bi teško svjedočili na sudu za slučajeve ratnoga seksualnoga nasilja.

S druge strane, po pitanju rada MKTJ i MKS, pojavljuje se prije svega spor oko definicije penetracije kao uvjet za koncepciju silovanja prema MKTJ – no i prema ostalim *ad hoc* tribunalima – jer takva definicija automatski isključuje mogućnost takozvanog „obrnutog silovanja“, gdje osoba ženskog spola prisiljava žrtvu muškoga spola na seksualni odnos, no kako su ova sudska tijela djelovala u okvirima praktičnoga nedostatka i svojevrsnoga neprisustva takvih scenarija i dešavanja u datim kontekstima – kako u većini slučajeva žene nisu bile pripadnice oružanih snaga, različito od danas – ovaj definicijski spor također bi mogao biti plod tadašnjih okolnosti radije nego namjerni propust.¹⁸⁴ Silovanje kao takvo može se dogoditi u svakoj od četiri moguće kombinacije spolova dviju osoba.¹⁸⁵ Pojam penetracije, kako se naznačuje u Elementima zločina, također je prisutan kao uvjet kod MKS, te hronološki kontekst *ad hoc* tribunala nije ograničio ovu ekskluzivnost u definiranju silovanja u općem smislu i ratnog silovanja, no s druge strane, MKS je – kako je već ranije primijećeno u navođenju slučaja protiv bivšeg potpredsjednika Demokratske Republike Kongo Jean-Pierrea Bemba – dao mnogo veći značaj ulozi muških žrtava silovanja te ih je uzeo u obzir za suđenje optuženim za silovanje ili ratno silovanje.¹⁸⁶

Tužilaštvo protiv Zijada Kurtovića, X-KRŽ-06/299, Drugostepena presuda od 25. marta 2009.

¹⁸³ Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom („Službene novine Federacije BiH“, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09 i 45/16); Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata u Republici Srpskoj („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 25/93, 1/94, 32/94, 37/07 i 60/07); Gender akcioni plan BiH („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 41/09).

¹⁸⁴ A. Adams, „The Legacy of the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda and Their Contribution to the Crime of Rape“, *The European Journal of International Law*, vol. 29, br. 3, 2018., 763-764. F. C. Abara navodi da je itekako bilo slučajeva, uključujući i tokom sukoba u Ruandi, gdje je osoba ženskog spola silovala i osobu muškog spola no i drugu osobu ženskog spola, te navodi – kako bi naglasio strah od stigmatizacije koji se često veže za ova iskustva – studiju iz 2011. (Lawry *et al.*) prema kojoj, od uzetog uzorka muških i ženskih žrtava koji su bili silovani od strane žena, samo 40% žena je to prijavilo, te za muškarce još manje, samo 10% njih. F. C. Abara, *Sexual Violence in Conflict: A Threat to Global Security*, Brown Walker Press, 2020., 84.

¹⁸⁵ S. Sivakumaran, „Male/Male Rape and the ‘Taint’ of Homosexuality“, *Human Rights Quarterly*, vol. 27, br. 4, 2005., 275.

¹⁸⁶ Elementi zločina Međunarodnoga krivičnoga suda, 7 (1) (g)-1; *Ibid.*, 8 (2) (b) (XXII)-1; *Ibid.*, 8 (2) (e) (VI)-1.

6. Pristup žrtvama seksualnoga nasilja

Seksualno nasilje nije zločin koji ima jednokratni efekt na žrtvu, i to neovisno o spolu. Jedna žena iz Ruande – obrativši se lokalnoj terapijskoj ustanovi – navela je da njen muž nije više u stanju da ima seksualne odnose zbog daljeg utjecaja silovanja kojem je bio podvrgnut 1993.¹⁸⁷ Žrtve nose sa sobom, i nekoliko godina nakon čina ili čak i doživotno, posljedice – fizičke i mentalne – ovakvoga doživljaja.¹⁸⁸ Riječ je o traumatskim iskustvima s dugoročnim posljedicama psihološke prirode, koji uključuju šok, sramljenje, krivicu, poniženje, strah od povrede ili smrti, gubitak kontrole nad životom.¹⁸⁹ No, direktne žrtve nisu same u nošenju tereta, jer seksualno nasilje može imati i neposrednih posljedica na druge osobe: među njima su, prije svega, partneri žrtava i eventualna djeca silovanja, ili „nevidljiva djeca“. To je utvrđeno i u predmetu *Karempera et al.* pred MKTR, odnosno da u kontekstu sukoba u Ruandi nisu samo silovane Tutsi žene bile žrtve ovakvog zločina, već i njihove porodice koje su nosile traume iz toga razloga.¹⁹⁰ Štaviše, čitave zajednice su indirektno žrtve zbog uloge koju žene imaju u tradicionalnim, konzervativnim i religioznim društvima.¹⁹¹ Sve navedeno ukazuje na kompleksnost problema i potrebu za pristupom koji će omogućiti sankcioniranje počinitelja, ali i dodatnu satisfakciju direktnim i indirektnim žrtvama seksualnoga nasilja u oružanom sukobu. Ovaj cilj se može najefektivnije postići primjenom procesa i mehanizama tranzicijske pravde, koji uključuju sudske postupke (međunarodne, hibridne i domaće), ali i dodatne mehanizme poput komisija za utvrđivanje istine i reparacija (restitucija, kompenzacija, rehabilitacija, satisfakcija i garancije neponavljanja). Smatra se da mehanizmi tranzicijske pravde najbolje djeluju u kombinaciji, te da uspjeh jednog mehanizma vodi uspjehu drugog, dok izolirana upotreba pojedinih mehanizama može dovesti do efekata suprotnih od onih koji su se htjeli inicijalno postići tim mehanizmom.¹⁹² Teoretski, informacije koje prikupe komisije za utvrđivanje istine će unaprijediti suđenja i provjere (eng. *vetting*), a komisije za utvrđivanje

¹⁸⁷ C. B. Di Caro, „Call it What it is: Genocide through Male Rape and Sexual Violence in the Former Yugoslavia and Rwanda“, *Duke Journal of Comparative & International Law*, vol. 30, br. 55, 2019., 81.

¹⁸⁸ *Ibid.*, 79-80.

¹⁸⁹ S. Fabijanić Gagro/R. Crgol, „The Crime of Rape in the ICTY’s and the ICTR’s Case-Law“, 1309.

¹⁹⁰ *Tužilac protiv Karempera et al.*, ICTR-98-44-T, presuda Pretresnog vijeća od 2. februara 2012., par. 1667.

¹⁹¹ S. Fabijanić Gagro/R. Crgol, „The Crime of Rape in the ICTY’s and the ICTR’s Case-Law“, 1310.

¹⁹² O. N. T. Thoms/J. Ron/R. Paris, *The Effects of Transitional Justice Mechanisms - A Summary of Empirical Research Findings and Implications for Analysts and Practitioners*, Working Paper, University of Ottawa, Centre for International Policy Studies (CIPS), 2008., 25.

istine će u svojim preporukama indicirati specifične institucionalne reforme i reparacije.¹⁹³ Izuzev MKTJ, teško je naći (relativno) uspješan mehanizam tranzicijske pravde u BiH. Slijedstveno prethodno iznesenom, sljedeći završni dijelovi ovoga istraživanja ticat će se načina na koji su formalno predviđeni – i eventualno u praksi primijenjeni – razni oblici naknade ili podrške i neposrednim i posrednim žrtvama seksualnoga nasilja.

6.1. Reparacije za žrtve

Iz rakursa tranzicijske pravde, reparacije su jedan od mehanizama kojim se nastoji žrtvama kršenja ljudskih prava obezbijediti „oporavak i ispraviti posljedice kolektivnog nasilja u periodu tranzicije.“¹⁹⁴ Riječ je o kompleksnom mehanizmu, koji osim pravnih uključuje i političke, društvene i moralne aspekte pokušaja da se žrtvama osigura određeno obeštećenje za pretrpljena kršenja njihovih prava tokom oružanog sukoba ili autoritarnog režima. Reparacije su institut koji ima korijene u privatnom pravu, a do Drugog svjetskog rata su korištene kao međudržavni mehanizam, da bi po njegovom okončanju bile uspostavljene kao pravo žrtve u odnosu na državu kada je Njemačka isplatila kompenzacije žrtvama Holokausta i Izraelu, u iznosu od preko 80 miliona samo žrtvama.¹⁹⁵ Reparacije su uvijek i političko i finansijsko pitanje, u smislu da je potrebno da postoji politička volja za određene programe reparacija i da je potrebno izdvojiti određena budžetska sredstva za njih. Također, jedno od najvažnijih pitanja prilikom donošenja odluke o reparacijama određenoj grupi žrtava je kriterij po kome se određuje ko je tačno podoban za reparacije, odnosno, koje žrtve su one koje trebaju biti obuhvaćene programima reparacija. Prema jednom istraživanju o primjeni mehanizama tranzicijske pravde u 123 države svijeta koje su u periodu od 1970. do 2007. prošle kroz tranziciju nakon autoritarnog režima ili unutrašnjeg oružanog sukoba, reparacije su najčešće primjenjivane u Evropi – od 23 programa reparacija u 18 zemalja njih 11 je bilo u Evropi nakon tranzicije iz autoritarnog režima.¹⁹⁶

Reparacije u kontekstu krivičnih djela – i time naročito i u kontekstu ratnoga seksualnoga nasilja ili seksualnoga nasilja uopće – predstavljaju ključan element ne samo za proganjanje izvršilaca istih krivičnih djela nego posebno radi punoga uvažavanja prava žrtava, koja žrtve posjeduju bez obzira na oblik formaliziranja

¹⁹³ *Ibid.*

¹⁹⁴ L. Moffett, „Transitional Justice and Reparations: Remediating the Past?“, u: C. Lawther/L. Moffett/D. Jacobs, *Research Handbook on Transitional Justice*, Edward Elgar Publishing, 2017., 377.

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ T. D. Olsen/L. A. Payne/A. G. Reiter, „Transitional Justice in the World, 1970-2007: Insights from a New Dataset“, *Journal of Peace Research*, vol. 47, br. 6, 2010.

pred lokalnim krivičnim pravosuđem.¹⁹⁷ Bez obzira na to što posljedice ratnoga seksualnoga nasilja, s jedne strane, neizbježno imaju trajan karakter u životu žrtava, reparacije mogu pomoći kao sredstvo ublažavanja nastale štete kako bi se žrtvama olakšao normalni nastavak života.¹⁹⁸ Idealan pristup bi podrazumijevao prvenstveno, kao što je već navedeno iznad, kombinaciju više mehanizama tranzicijske pravde, ali i više vrsta reparacija¹⁹⁹ (simboličke i materijalne, naprimjer), jer se svih pet oblika reparacija, u biti, nadopunjuju i najbolje djeluju holistički. Ranije je već problematizirana pozadina upućivanja na građansku parnicu u pogledu zahtjeva za ostvarivanje reparacija – iako u kontekstu spolnoga faktora, odnosno načina na koji su se svi slučajevi okončani samim krivičnim postupkom uvijek ticali žrtve silovanja ženskoga spola – no aspekt koji je itekako važan jeste taj već navedenih proporcija između tih slučajeva koji su preusmjereni na građansku parnicu i tih koji nisu: samo 3,9% zahtjeva za ostvarivanje reparacija, tj. njih ukupno samo 11, riješeno je do 2021. tokom krivičnoga postupka.²⁰⁰ Pored istaknutoga praktičnoga isključenja mogućnosti da se slučaj koji se ne odnosi na žensku žrtvu silovanja okonča krivičnim postupkom, pa i dodatnoga nedostatka garancije da i slučaj koji ima takve karakteristike ne bude preusmjeren na parnični postupak – time što ovdje nije navedeno da nije bilo ženskih žrtava silovanja koje nisu tako preusmjerene – date proporcije same po sebi negativan su znak: Gurda, Iveljić i Mahmutović naglašavaju kako su žrtve preusmjerene na parnicu prisiljene otkriti svoj identitet, dok krivični postupak dozvoljava anonimnost kako iste žrtve ne bi doživjele stigmatizaciju, pa ovaj dodatni nivo procesuiranja ne samo što produžava već traumatično iskustvo za žrtve već ih izlaže opasnošću ponovne stigmatizacije te i snošenju konkretnih ekonomskih troškova za parnicu.²⁰¹ Znakovito je da ova vrsta neefikasnosti nije uzrokovana budžetskim nedostacima države: istraživanje Međunarodne organizacije za migracije (IMO) iz 2013. naglašava kako se žrtve ipak mogu obratiti drugim institucijama da bi direktno optužili državu za nezadovoljavajuće obavljanje svojih obaveza, i dakle tražiti novčanu naknadu vanjskim putem.²⁰² Također, ni prebacivanje na građanski, lokalni nivo nije od pomoći za smanjenje troškova – koji se naprotiv uvećavaju zbog oduženih procedura – pa je ovakav obrazac postupanja više plod neuspješnoga konstruiranja zajedničkog sistema na nivou države koji bi preuzeo

¹⁹⁷ Z. Pavlović/M. Katić, „Kompenzacija i integralna reparacija žrtvama silovanja kao djela u osnovi krivičnog djela zločina protiv čovječnosti u Bosni i Hercegovini“, 87.

¹⁹⁸ *Ibid.*, 93.

¹⁹⁹ Materijalne i simboličke, pojedinačne i kolektivne, administrativne i sudske.

²⁰⁰ V. Gurda/M. Iveljić/Dž. Mahmutović, „Procesuiranje ratnih zločina u vlastitom dvorištu: neki pokazatelji petnaestogodišnjeg rada Odjela za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine“, 282-283.

²⁰¹ *Ibid.*

²⁰² I. Cvetkovski/P. Van der Auweraert, *Reparacija za žrtve ratova u bivšoj Jugoslaviji: U potrazi za putem napretka*, Međunarodna organizacija za migracije, 2013., 21.

odgovornost i zadatke rješavanja ovakvih situacija.²⁰³ Česti su slučajevi u kojima kompenzacije dosuđene žrtvama u krivičnom ili građanskom postupku ne mogu biti isplaćene žrtvama, jer počinioci djela za koje je dosuđena naknada štete nemaju dovoljno sredstava, a nema mehanizma na osnovu kojeg bi u takvim slučajevima država isplatila naknadu štete žrtvama.²⁰⁴ Štaviše, zabilježeni su slučajevi u kojima su žrtve tužile neki od entiteta, a da su onda, zbog primjene rokova zastare na ove slučajeve, morali platiti troškove postupka.²⁰⁵ Obzirom da su i Ustavni sud BiH i Evropski sud za ljudska prava podržali ovaj stav, jedina preostala opcija žrtvama koje su se našle u ovakvoj situaciji je UN Komitet protiv mučenja. Žrtve silovanja koje su se našle u ovakvoj situaciji su se, uz pomoć nevladine organizacije *TRIAL International*, obratile ovom ugovornom, kvazisudskom tijelu UN-a.²⁰⁶ Obzirom da ovaj problem još nije riješen, navedena nevladina organizacija je krajem decembra 2023. uputila još jedan slučaj UN-ovom Komitetu protiv mučenja, a u kojem zastupa četiri žrtve seksualnog nasilja u oružanom sukobu kojima nije isplaćena dosuđena naknada štete.²⁰⁷

Jasno je da bi primjena administrativnih reparacija/kompenzacija kroz usvajanje odgovarajućih zakonskih i podzakonskih akata kojima bi se odredile vrste reparacije, ko i pod kojim uvjetima ih može dobiti, koje institucije su nadležne za njihovu implementaciju i kako će se finansirati, riješila navedene poteškoće. Međutim, evidentno je nepostojanje potrebne političke volje kao ni volje za angažiranjem državnih resursa i stvaranja društvenoga okruženja za uspostavljanje ovoga mehanizma tranzicijske pravde na državnom nivou u BiH.²⁰⁸

Ako određena država nije na zadovoljavajući način izvršavala međunarodne obaveze koje su joj određene međunarodnim pravom ljudskih prava i međunarodnim humanitarnim pravom, država je stoga u obavezi da zbog svoga međunarodnoga

²⁰³ *Ibid.*

²⁰⁴ Amnesty International, *Trebamo podršku, a ne sažaljenje: posljednja šansa za pravdu za bosanskohercegovačke žrtve ratnog silovanja*, Amnesty International, 2017., 12.

²⁰⁵ H. Cero, *Bivši logoraši prolaze novu torturu u Republici Srpskoj*, Aljazeera Balkans, 17. februar 2017.

²⁰⁶ V. Maglajlija, *Prvi slučaj u BiH: Žrtva ratnog silovanja traži pravdu pred Komitetom UN-a protiv mučenja*, Aljazeera Balkans, 9. novembar 2017.

²⁰⁷ *TRIAL International submits new case to UN Committee against Torture: survivors of Conflict-Related Sexual Violence in BiH seek justice outside of their country once more*, Press release, Sarajevo, 18. decembar 2023., <https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2023/12/UNCAT-PR-ENG.pdf> [pristupljeno: 8. januar 2024].

²⁰⁸ Dž. Mahmutović, „Reparacije žrtvama ratnih zločina“, *Anali Pravnog fakulteta u Zenici*, vol. 10, br. 5, 2012., 155. Kao što će biti kasnije navedeno, određena rješenja u ovoj oblasti su nedavno usvojena u Brčko distriktu BiH i Federaciji BiH, a ranije i u Republici Srpskoj. Međutim, nepostojanje zakonodavstva na državnoj razini ostavlja prostor za nejednak tretman i diskriminaciju žrtava na određenim dijelovima teritorije BiH.

protupravnoga djela nadoknadi štetu u mjeri do koje je i odgovorna, i s time, u specifičnijem slučaju da navedena država nije efikasno zaštitila svoje građane od krivičnoga djela seksualnoga nasilja ili ratnoga seksualnoga nasilja, u obavezi je i da nadoknadi žrtvama pretrpljenu štetu, no i da uspostavi šire programe za reparaciju i pomoć žrtvama.²⁰⁹ Rezolucija Generalne skupštine UN 60/147 – odnosno Rezolucija o načelima i smjernicama o pravu na pravni lijek i reparaciju za žrtve teških kršenja međunarodnoga prava ljudskih prava i ozbiljnih povreda međunarodnoga humanitarnog prava (dalje: Osnovna načela i smjernice) – određuje žrtve kao osobe „koje su, pojedinačno ili unutar grupe, pretrpjele štetu koja uključuje fizičku ili mentalnu povredu, emotivnu patnju, materijalni gubitak ili ozbiljnu povredu njihovih osnovnih prava“.²¹⁰ Osnovna načela i smjernice uvode i zasebnu kategorizaciju mogućih vrsta reparacije: prije svega spominju tri koje su više materijalne prirode, dakle restituciju, novčanu kompenzaciju i rehabilitaciju, te dvije koje su više simboličke prirode, odnosno, zadovoljenje – javna izvinjenja ili komemoracije – i garancije neponavljanja.²¹¹ S time se tradicionalnim međunarodnim pravom ne ograničavaju samo mogući počinioci, već se uspostavljaju i prava i obaveze samih država.²¹² U svemu tome, jedna ključna razlika koju je ipak važno uočiti u načinu definiranja državnih obaveza prema Osnovnim načelima i smjernicama jeste što se koncepti reparacije i rehabilitacije odvajaju, te su razni oblici podrške koji su se ranije mogli smatrati potencijalnim formama reparacija prebačeni u opseg ovog drugog izraza.²¹³

Fokusom na koncipiranje reparacija prema međunarodnim tribunalima i sudovima, rad MKTJ u širem scenariju oružanih sukoba na području Jugoslavije kao države prethodnice, te posebnije u kontekstu međunarodnoga oružanoga sukoba u BiH, u mnogim slučajevima – ako ne i u većini njih – nije doveo do zadovoljavajućih sistema podrške za žrtve, te je jedini aspekt kojemu je isti tribunal dao veći značaj vidljiv i od same prije navedene strukture Aneksa VII Dejtonskog sporazuma: povratak otete imovine ili novčane naknade za otetu

²⁰⁹ *Ibid.*, 31; V. Gurda/M. Iveljić/Dž. Mahmutović, „Procesuiranje ratnih zločina u vlastitom dvorištu: neki pokazatelji petnaestogodišnjeg rada Odjela za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine“, 282-284.

²¹⁰ Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, *Priručnik o načinu ostvarivanja statusa posebne kategorije civilnih žrtava rata u Federaciji Bosne i Hercegovine*, 2019., 16-22; Rezolucija Generalne skupštine UN o pravu na pravni lijek i reparaciju za žrtve teških kršenja međunarodnoga prava o ljudskim pravima i ozbiljnih povreda međunarodnoga humanitarnoga prava, A/RES/60/147, Generalna skupština UN, 2005.

²¹¹ *Ibid.*

²¹² A. Ahmed An-Na'im, „Toward a Universal Doctrine of Reparation for Violations of International Human Rights and Humanitarian Law“, *International Law FORUM du droit international*, vol. 5, br. 1, 2003., 29.

²¹³ C. Eboe-Osuji, „From Sympathy to Reparation for Female Victims of Sexual Violence in Armed Conflicts“, 260-261.

imovinu koju nije moguće vratiti.²¹⁴ Ono što C. Eboe-Osuji naglašava kao bitan čimbenik ovakvih usporavanja u kreiranju potpunijeg sistema za reparacije jeste što su se sve dotadašnje vrste obavezivanja razlikovale jedna od druge te što nisu imale specifičnih očekivanja.²¹⁵ Naravno, važno je i navesti da je MKTJ počeo s radom znatno ranije negoli su prethodne mjere na bosanskohercegovačkom nivou poduzete radi ostvarivanja takvih sistema reparacija. Razlog iz kojeg MKTJ nije imao vlastiti mehanizam reparacija za žrtve jeste kontekstualni: u Nirnbergu se nije govorilo ni o samim žrtvama, pa je MKTJ trebao izgraditi novo tumačenje ipak zasnivajući se na dotadašnje perspektive koje su bile poprilično nepotpune; sami bivši predsjednik MKTJ Claude Jorda izjavio je da se nažalost MKTJ ponašao prema žrtvama više kao da su bili objekti nego osobe.²¹⁶ Međutim, MKTJ se ipak može smatrati korisnim alatom na putu do dostizanja kasnijeg nivoa shvaćanja prava i potreba žrtava, budući da je razvijao potpuniju koncepciju od onih prethodnih, poput Nirnberga i Tokija.

Nastavno na prednje, MKS, kao sud koji je svojim radom ne samo započeo nego i nastavio biti značajni međunarodni pravosudni akter poprilično poslije oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, već pokazuje tumačenje uloge reparacija koje je adekvatnije za suvremena očekivanja. Isti sud ne samo što predviđa mogućnost obavezivanja počinitelja zločina na plaćanje spomenutih reparacija već je i osnivao vlastitu zakladu čija je funkcija da pokrije troškove reparacija kada počinitelj nije dovoljno imućan da to uradi vlastitom imovinom, što je bio i slučaj s vođom paravojne formacije *Ansar Dine* Ahmadom al-Faqijem al-Mahdijem.²¹⁷ No, specifičnije za ovdje relevantni kontekst reparacija u pogledu optužnica za vršenje seksualnoga nasilja, predmeti pred MKS koji bi mogli služiti – zbog istovremenoga prisustva takvih optužnica te i konačne odluke o obavezi počinitelja o plaćanju novčanih kompenzacija – kao prikaz načina postupanja ovoga suda u sličnim scenarijima, jesu predmet *Bosco Ntaganda* – prvi predmet pred MKS koji je predviđao plaćanje reparacija na osnovi silovanja i seksualnoga ropstva – no i nezavršeni predmet *Yekatom i Ngaïssona* – zbog, *inter alia*, navodne odgovornosti dviju *anti-Balaka* formacija, čiji je vođa bio Patrice-Edouard Ngaïssona, u vršenju zločina silovanja protiv stanovnika islamske vjeroispovijesti u gradu Bossangoa, u Srednjoafričkoj Republici – za

²¹⁴ I. Cvetkovski/P. Van der Auweraert, *Reparations for Wartime Victims in the Former Yugoslavia: In Search of the Way Forward*, 11-12.

²¹⁵ C. Eboe-Osuji, „From Sympathy to Reparation for Female Victims of Sexual Violence in Armed Conflicts“, 262.

²¹⁶ C. Evans, *The Right to Reparation in International Law for Victims of Armed Conflict*, Cambridge University Press, 2012., 88-91.

²¹⁷ A. F. Vrdoljak, „Introductory Note to Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi: Judgment and Sentence & Reparations Order (Int’l Crim. Ct.)“, *International Legal Materials*, vol. 57, br. 1, 2018., 18-19.

koji je već pokrenut postupak prikupljanja zahtjeva za eventualne reparacije.²¹⁸

Najzad, na bosanskohercegovačkom nivou, reparacije se prvo spominju u Aneksu VII Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH (Dejtonski sporazum), dakle, Sporazumu o izbjeglicama i raseljenim licima, koji, kako i sam naziv naglašava, ne uključuje tematiku reparacija u vezi s krivičnim djelima raznih vrsta, već svoj fokus stavlja u potpunosti na reparacije gubitka imovine povodom oružanoga sukoba u BiH.²¹⁹ Ovaj prvobitni oblik reparacije naveden u Dejtonskom sporazumu nije neposredno vezan za scenarij ratnoga seksualnoga nasilja, međutim, ipak bi se mogao smatrati indirektno vezanim zbog ranije upotrebe silovanja i drugih vrsta seksualnoga nasilja kao sredstva za eventualno sprovođenje strategije²²⁰ zločina protiv čovječnosti. Izvor prava – i dalje na nivou BiH – koji s druge strane jeste neupitno povezan sa samim krivičnim djelom seksualnoga nasilja, jesu Orijentacioni kriteriji i iznosi za utvrđivanje visine pravične novčane naknade nematerijalne štete koje su zasebno usvojili Vrhovni sud Republike Srpske i Vrhovni sud Federacije BiH 2016., i koji zasnivajući se prije svega na primjeni čl. 200. Zakona o obligacionim odnosima (ZOO), pružaju raznim lokalnim sudovima indikacije o tome na koliko bi novčane naknade otprilike svaka žrtva imala pravo.²²¹ Prva presuda Suda BiH kojom počinitelji ne samo da su osuđeni na kaznu zatvora već ih se obavezalo i na naknadu štete žrtvama – upravo osnovom ratnog silovanja – usvojena je u junu 2015. te je bila samo prva jednog niza takvih presuda s više sudskih instanci u BiH.²²² Reparacije za žrtve, u spomenutom nizu presuda s uključenim obavezama reparacija (kompenzacija), kretale su se između 10.000 i 40.000 konvertibilnih maraka.²²³

6.2. „Nevidljiva djeca“

Pojam „nevidljiva djeca“ ili djeca rođena kao posljedica rata (*children born*

²¹⁸ MKS, *Situation in the Central African Republic II in the Case of the Prosecutor v. Alfred Yekatom and Patrice-Edouard Ngaïssona: Decision Setting the Commencement Date of the Trial*, ICC-01/14-01/18, 16. juli 2020; MKS, *The Prosecutor v Bosco Ntaganda: Expert Report on Reparations for Victims of Rape, Sexual Slavery and Attacks on Healthcare*, ICC-01/04-02/06-2623-Anx2-Red2, oktobar 2020.

²¹⁹ Aneks VII Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini.

²²⁰ Z. Pavlović/M. Katić, „Kompenzacija i integralna reparacija žrtvama silovanja kao djela u osnovi krivičnog djela zločina protiv čovječnosti u Bosni i Hercegovini“, 87.

²²¹ Orijentacioni kriteriji i iznosi za utvrđivanje visine pravične novčane naknade nematerijalne štete.

²²² A. Hanušić Bećirović/M. Kajganić, *Priručnik za pravosudno osoblje: Imovinskopravni zahtjevi u krivičnom postupku*, Trial International, 2018., 10; *Ibid.*, 17.

²²³ V. Gurda/M. Iveljić/Dž. Mahmutović, „Procesuiranje ratnih zločina u vlastitom dvorištu: neki pokazatelji petnaestogodišnjeg rada Odjela za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine“, 283.

of war (CBOW))²²⁴, koji podrazumijevaju kategoriju djece koja su rođena kao posljedica silovanja – dakle ili jer je žrtva, u ovom kontekstu žrtva ženskoga spola, odlučila da bez obzira na nasilni kontekst začeca nastavi trudnoću, ili također, jer je ista žrtva bila natjerana na nastavak trudnoće – pojam je koji sa sobom nosi formu identiteta koja nastaje u ratnom političkom okruženju i koja može vječito označiti život ovih indirektnih žrtava silovanja.²²⁵ Iako se ova djeca mogu nazvati i *sekundarnim žrtvama silovanja*, dosadašnji fokus istraživanja je uglavnom bio na ženama, njihovoj viktimizaciji i društvenom isključivanju u situacijama silovanja u oružanim sukobima.²²⁶ Fenomen nije nova pojava koja je bila svojstvena oružanome sukobu u BiH, no ono što vjerovatno jeste bio specifikum oružanog sukoba u BiH je da je kampanja masovnog silovanja imala genocidne razmjere i ciljeve.²²⁷ Navedeni fenomen, što se vidi iz prakse, ima dugotrajne korijene u skoro svim ratovima/oružanim sukobima kojim je čovječanstvo prošlo²²⁸, pa bi jedan stariji no istovremeno bliži primjer mogle biti poslijeratne Njemačka i Austrija, gdje je u razdoblju do 1955. ovakvim povodom rođeno otprilike 250.000 djece u Njemačkoj i 20.000 djece u Austriji, gdje su majke bile lokalne Njemice i Austrijke, dok su očevi bili nekadašnji vojni okupatori Savezničkih vojnih snaga.²²⁹ I upravo se iz ovoga primjera može uočiti društvena struktura, s relativnim pojavama stigmatizacije djece rođene povodom silovanja, koja bi naknadno bila prisutna i na tlu BiH: i zbog složenoga konteksta države koja je izašla iz ratnoga scenarija, ali i zbog već navedenih ambivalentnih stavova o ovoj kategoriji, u Njemačkoj i Austriji nisu vođene statistike o broju

²²⁴ Konsultirati jedno od najrecentnijih i opsežnih interdisciplinarnih istraživanja koje pokriva oružane sukobe XX. stoljeća: S. Lee/H. Glaesmer/B. Stelzl-Marx, *Children Born of War: Past, Present and Future. Routledge Studies in Modern History*, Taylor & Francis, 2021. Jednako tako, v. J. Neenan, *Closing the Protection Gap for Children Born of War. Addressing Stigmatisation and the Intergenerational Impact of Sexual Violence in Conflict*, LSE, Centre for Women, Peace and Security i Foreign & Commonwealth Office.

²²⁵ P. A. Weitsman, „The Politics of Identity and Sexual Violence: A Review of Bosnia and Rwanda“, *Human Rights Quarterly*, vol. 30, br. 3, 2018., 571-572.

²²⁶ J. Daniel-Wrabetz, „Children Born of War Rape in Bosnia-Herzegovina and the Convention on the Rights of the Child“, u: R. C. Carpenter (ed.), *Born of War: Protecting Children of Sexual Violence Survivors in Conflict Zones*, Kumarian Press, 2007., 21.

²²⁷ O novoj dimenziji genocidnog silovanja i o djeci rođenoj iz ove kampanje, v. S. Lee, *Children Born of War in the Twentieth Century*, Manchester University Press, 2017., 151-186.

²²⁸ O djeci rođenoj iz kampanje masovnih silovanja i prisilnih trudnoća u Istočnom Timoru, Sijera Leoneu i Ugandi, v. šire u: S. H. Rimmer, „Orphans or Veterans? Justice for Children Born of War in East Timor“, 53 *et seq*; G. Baldi/M. MacKenzie, „Silent Identities. Children Born of War in Sierra Leone“, 78 *et seq*; E. Apio, „Uganda’s Forgotten Children of War“, 94 *et seq*. Sve su analize objavljene u: R. C. Carpenter (ed.), *Born of War: Protecting Children of Sexual Violence Survivors in Conflict Zones*.

²²⁹ U. Baur-Timmerbrink, *Mi djeca okupacije: pripovijesti kćerki i sinova savezničkih vojnika*, TPO Fondacija Sarajevo i Art Rabić Sarajevo, 2016., 8.

djece rođene na ovakav način, pa su se tek naknadno počeli pojavljivati grubi podaci.²³⁰ U BiH su okviri dešavanja još složeniji negoli u Njemačkoj i Austriji, jer se većina silovanja ne datira poslijeratnom vremenskom razdoblju kao u upravo navedenom primjeru, već samom periodu trajanja oružanoga sukoba, što čini vođenje podataka još izazovnijim. Ruanda bi se također mogla svrstati na sličan način, kako je tamo – prema P. A. Weitsman, koja je o tome pisala 2018. – rođeno više od 10.000 djece povodom masovnoga silovanja.²³¹ Raniji radovi, poput onoga od R. C. Carpenter, govore o manjim brojevima, no ipak itekako značajnim: između 2.000 i 5.000 djece.²³²

Djeca rođena nakon silovanja u BiH nazivaju se „generacijom djece mržnje“, pa se njihovi identiteti vežu za konstrukciju koja ih zauvijek veže s njihovim očevima, što, kako je očinski identitet često nepoznat, čini ovu poveznicu još težom za prihvaćanje.²³³ To je također tematika koja rijetko dobiva na značaju po pitanju medijske relevantnosti, što se ogledava i u načinu formalnoga postupanja prema njima: njihov položaj dugo nije službeno bio uređen ni u Federaciji BiH ni u Republici Srpskoj, te ne postoje podaci o broju ovakve djece, upravo zbog ranije razrađenoga nedostatka postupka evidencije, kao i u njemačko-austrijskom primjeru.²³⁴ Tek je u julu 2022., kada je Skupština Brčko distrikta BiH usvojila Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, napravljen prvi konkretni korak ka njihovom formalnom priznanju.²³⁵ Ovaj zakon je značajan korak u unaprjeđenju zaštite žrtava seksualnoga nasilja u oružanom sukobu i djece rođene kao posljedice istog, a nekih godinu dana kasnije je zakon iste tematike usvojen i u Federaciji BiH. Nedostatak pravne identifikacije takvog statusa u entitetu Republika Srpska i na državnom nivou je i dalje uveliko prisutan.²³⁶

Često se podaci o porijeklu djece gube i zbog toga što se mnogo žena odreklo djece koje su rodile u tom kontekstu, te su se takve žene obratile domovima za nezbrinutu djecu; pored toga, i osoblje centara za socijalnu zaštitu i domova za nezbrinutu djecu rijetko je upoznato s porijeklom te djece i to čak do nivoa

²³⁰ *Ibid.*

²³¹ P. A. Weitsman, „The Politics of Identity and Sexual Violence: A Review of Bosnia and Rwanda“, 574.

²³² R. C. Carpenter, *Forgetting Children Born of War: Setting the Human Rights Agenda in Bosnia and Beyond*, Columbia University Press, 2010., 16.

²³³ P. A. Weitsman, „The Politics of Identity and Sexual Violence: A Review of Bosnia and Rwanda“, 567.

²³⁴ J. Daniel-Wrabetz, „Children Born of War Rape in Bosnia-Herzegovina and the Convention on the Rights of the Child“, u: R. C. Carpenter (ed.), *Born of War: Protecting Children of Sexual Violence Survivors in Conflict Zones*, 26.

²³⁵ N1 Bosna i Hercegovina, *Djeca rođena zbog rata po prvi put prepoznata kao civilne žrtve rata*, <https://n1info.ba/vijesti/djeca-rodjena-zbog-rata-po-prvi-put-prepoznata-kao-civilne-zrtve-rata/> [pristupljeno: 24. maj 2023].

²³⁶ *Ibid.*

da nije uopće poznato ni je li određeno dijete rođeno kao posljedica zločina seksualnoga nasilja.²³⁷ Stigma pričvršćena ovoj djeci od rođenja rezultira velikim nepoštivanjem, zlostavljanjem, ugrožavanjem i povredom njihovih ljudskih prava i sloboda. U slučaju Ruande bilo je i visokih stopa čedomorstva, te su mnoge majke napuštale svoju djecu pri rođenju ili su ih zanemarile nakon rođenja, dopuštajući im da umru.²³⁸ Pa i kad to nije slučaj, kako ova djeca odrastaju i postaju svjesnija činjenice da su njihovi očevi bili silovatelji čiji je identitet nemoguće utvrditi, život postaje sve teži.²³⁹

S obzirom na dosadašnje činjenice i komentare o širem kontekstu ove kategorije, važno je naglasiti na koji su način – eventualno – BiH kao država, MKS i nekadašnji MKTJ, sadašnji Međunarodni rezidualni mehanizam za međunarodne krivične tribunale (MICT) (bili) u obavezi da pružaju razne oblike podrške djeci ratnoga silovanja. Konkretniji formalnopravni nedostatak obavezujućih obrazaca postupanja prema ovoj kategoriji na svim navedenim nivoima trajao je do 2003., kako je tek tada Komitet za prava djeteta UN usvojio Opći komentar br. 5, koji obavezuje države članice na poštivanje tamo navedenih pravila.²⁴⁰ Kako se MKS posebno čl. 21. st. 3, te dijelom i st. 1. t. b) istog člana obavezuje na poštivanje principa i pravila međunarodnoga prava, no još konkretnije i relevantnije na poštivanje međunarodno priznatih ljudskih prava, Opći komentar br. 5 također se primjenjuje u domenu rada MKS.²⁴¹ Međutim, isti dokument nije detaljan kada su u pitanju dublje kategorije poput podjele na vrste seksualnoga nasilja koje su se ovdje u radu navele u 2. poglavlju, a djeca silovanja uopće se ne spominju.²⁴² S druge strane, čl. 2. Općeg komentara br. 5 opisuje potrebu svih država stranaka Konvencije o pravima djeteta iz 1989. – i prema svom autonomnom usvajanju međunarodnoga prava, MKS se također obavezuje na ispunjavanje ove potrebe – poštivanja pravila nediskriminacije djece bez ikakvih izuzetaka, dok čl. 3. također dodaje obavezu prioritiziranja najboljega interesa djece.²⁴³ Ovaj

²³⁷ J. Daniel-Wrabetz, „Children Born of War Rape in Bosnia-Herzegovina and the Convention on the Rights of the Child“, u: R. C. Carpenter (ed.), *Born of War: Protecting Children of Sexual Violence Survivors in Conflict Zones*, 26.

²³⁸ R. C. Carpenter, *Forgetting Children Born of War: Setting the Human Rights Agenda in Bosnia and Beyond*, 16.

²³⁹ J. C. McKinley Jr., *Legacy of Rwanda Violence: The Thousands Born of Rape*, The New York Times, 23. septembar 1996.

²⁴⁰ Komitet za prava djeteta UN, *General Comment No. 5 (2003): General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child (arts. 4, 42 and 44, para. 6)*, 34. sesija, 19. septembar – 3. oktobar 2003.

²⁴¹ Čl. 21. st. 1. t. b) Rimskog statuta; *Ibid.*, čl. 21. st. 3.

²⁴² Komitet za prava djeteta UN, *General Comment No. 5 (2003): General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child (arts. 4, 42 and 44, para. 6)*, 34. sesija, 19. septembar – 3. oktobar 2003.

²⁴³ *Ibid.*, čl. 2-3. Za šire v. E. Omerović/J. Sadrija, „Djeca vojnici u oružanim sukobima“,

dokument, sam po sebi, zbog apstraktnoga načina opisivanja državnih obaveza i zbog nedostatka detaljnijih klauzula, ne određuje tačna očekivanja za postupanje prema djeci rođenoj povodom silovanja i time ostavlja velikog prostora za tumačenje šta bi zapravo bio najbolji interes za tu djecu, ako se podrazumijevaju novčane reparacije, koji bi otuda iznosi bili prihvatljivi, te ako se također očekuju druge forme podrške, koje bi to forme podrške trebale biti. Čak i u slučaju Brčko distrikta BiH, s obzirom na novousvojeni Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, pored formalnog priznanja se ne uključuju prava poput prioriteta pri obrazovanju i stipendiranju.²⁴⁴

Ono što, donekle, pomaže u konstruiranju jasnijih okvira jeste sudska praksa: MKS ni u jednom dosadašnjem predmetu nije predvidio reparacije za ovu kategoriju, a tek se u kontekstu nezavršenog predmeta *Ongwen*, i to 2016., govorilo o takvoj djeci kao o žrtvi ratnoga zločina i to samo u formi izjave tužioca MKS F. Bensouda.²⁴⁵ Kako je sljedeće godine grupa eksperata zaključila isto za predmet *Bemba*, privremeno se otvorila mogućnost da ovaj drugi predmet bude prvi koji bi uključio konačne reparacije za djecu silovanja, no kako je osumnjičeni oslobođen svih optužbi, zahtjevi za eventualne reparacije također su zaustavljeni 2018.²⁴⁶ Jasno je da ova kategorija nije dovoljno uzeta u razmatranje ni na jednoj razini, čak ni u kontekstu rada MKS – koji ima značajnu ulogu u uspostavljanju međunarodnih standarda za domaće krivične sudove – te još manje na bosanskohercegovačkom nivou.

6.3. Druge vrste podrške žrtvama

Kako je ranije u radu predstavljeno, reparacije i programi podrške za žrtve ne impliciraju obavezno i isključivo direktnu novčanu naknadu navedenim žrtvama zbog trpljenoga iskustva, već se u vrste podrške mogu uključiti i druge inicijative. U BiH ipak, kako je i ranije viđeno, nedostaju i osnovni uvjeti, pa bi se teško govorilo o naknadnim poduhvatima za smanjenje obima tereta žrtava kada ni same regulative nekada ne uključuju određene kategorije – koje su takvo nasilje doživjele ili koje nose doživotne posljedice toga nasilja – u koncept žrtve

Zbornik radova Pravnog fakulteta u Mostaru: Dani porodičnog prava, vol. 8, br. 8, 2020.

²⁴⁴ Detektor, *Djeca rođena kao posljedica ratnog seksualnog nasilja zakonski prepoznata u Brčko distriktu*, <https://detektor.ba/2022/07/15/djeca-rodjena-kao-posljedica-ratnog-seksualnog-nasilja-zakonski-prepoznata-u-brcko-distriktu/> [pristupljeno: 24. maj 2023].

²⁴⁵ MKS, *Statement of the Prosecutor of the International Criminal Court, Fatou Bensouda, at the opening of Trial in the case against Dominic Ongwen*, 2016. [Pristupljeno 29. maja 2022.] <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-international-criminal-court-fatou-bensouda-opening-trial-case-against>

²⁴⁶ MKS, *Expert Report on Reparation, Presented to Trial Chamber III, International Criminal Court: Situation in the Central African Republic in the Case of the Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*, ICC-01/05-01/08-3575-Anx-Corr2-Red, od 20. novembra 2017.; *Ibid.*, *Final Decision on the Reparations Proceedings*, ICC-01/05-01/08, od 3. augusta 2018.

seksualnoga nasilja.²⁴⁷ Iako su, s druge strane, napreci kako na entitetskoj tako i na državnoj nivou obećavajući, još uvijek je potrebno mnogo rada u ovoj oblasti.²⁴⁸ Ipak, treba istaći pozitivne pomake u zaštiti civilnih žrtava rata u BiH. Naime, iako na državnoj nivou još uvijek nisu usvojeni zakoni iz ove oblasti, ipak postoje određena poboljšanja na nivou entiteta i Brčko distrikta BiH. Oba entiteta su imala zakone iz ove oblasti i ranije²⁴⁹, međutim, ovi zakonski tekstovi nisu sadržavali detaljne odredbe koje bi osigurale dovoljnu zaštitu žrtvama seksualnog nasilja u oružanom sukobu ili su rokovi za podnošenje zahtjeva za priznanje statusa civilne žrtve rata već protekli. U Republici Srpskoj je 2017. usvojen Zakon o zaštiti žrtava ratne torture,²⁵⁰ kojim se civilnom žrtvom rata smatra i „lice nad kojim je protiv njegove volje izvršeno silovanje ili bilo koji drugi oblik seksualnog zlostavljanja.“²⁵¹ Do sada je prema ovom zakonu 200 osoba ostvarilo status žrtve seksualnog nasilja (od ukupno 300 pozitivno ocijenjenih zahtjeva), a dio ih je još u procesu odlučivanja.²⁵² Poboljšanja su ostvarena i u

²⁴⁷ „Usvajanje okvirnog zakona o zaštiti žrtava torture na državnoj nivou je neispunjena obaveza BiH u skladu sa UN-ovom Konvencijom protiv torture [iz 1984]. Taj zakon bi trebao definisati kriterije za sticanje statusa žrtve ratne torture, uključujući žrtve ratnog seksualnog nasilja i propisati poseban paket prava koja se garantuju žrtvama na cijeloj teritoriji BiH. Dok su entiteti odgovorni za pružanje socijalne pomoći, zakon na državnoj nivou, koji bi propisao set sveobuhvatnih načela i posebna prava žrtava kojima je utvrđen status, osigurao bi jednakost postupanja prema žrtvama bez obzira na njihovo mjesto prebivališta ili etničku pripadnost, te pružio garancije za adekvatnu zdravstvenu i psiho-socijalnu pomoć. U nedostatku takvog zakonodavstva, žrtve i dalje ostvaruju svoja prava na nižem nivou, tj. u entitetima i u Brčko distriktu BiH i suočavaju se s preprekama i nepristupačnim zakonima, te različitim obimom podrške i prava. Zajedno sa stigmom koja je dosta prisutna u društvu, ovi problemi obeshrabruju većinu žena da podnesu zahtjev i sprečavaju veliki broj onih koje su podnijele zahtjev za sticanje statusa civilne žrtve rata i torture u ostvarivanju naknade i zdravstvene, psiho-socijalne i druge vrste podrške, koja im je često neophodna.“ Amnesty International, *Trebamo podršku, a ne sažaljenje: posljednja šansa za pravdu za bosanskohercegovačke žrtve ratnog silovanja*, Amnesty International, 2017., 31.

²⁴⁸ K. Delbyck, *Besplatna pravna pomoć žrtvama ratnih zločina koje ostvaruju naknadu štete u krivičnim postupcima*, Trial International, 2017., 28-29.

²⁴⁹ Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata u Republici Srpskoj („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 25/93, 1/94 - Posebno izdanje, 32/94, 37/07 i 60/07). Zakonom o zaštiti civilnih žrtava rata koji je usvojen 1993. priznavanje prava civilne žrtve rata je ograničeno rokom od 5 godina od dana početka primjene Zakona, odnosno od dana kada je lice zadobilo oštećenje organizma ili je ubijeno, poginulo, umrlo ili nestalo. Posljednje izmjene iz 2007. su omogućile podnošenje zahtjeva za zaštitu do 31. decembra 2007. Međutim, ovaj zakon je smatran nedorečenim u mnogim svojim odredbama, a bilo je i dosta poteškoća u njegovoj primjeni. Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u Federaciji BiH („Službene novine Federacije BiH“, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 45/16, 40/18) priznavao je status civilne žrtve rata kao posebne kategorije civilnih žrtava rata u čl. 54. st. 3., bez daljeg preciziranja ove odredbe.

²⁵⁰ Zakon o zaštiti žrtava ratne torture u RS („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 90/18).

²⁵¹ Čl. 4. tač. 2. Zakona o žrtvama ratne torture u Republici Srpskoj.

²⁵² D. Maksimović, *RS: Nema produženja roka za žrtve ratne torture*, DW, 18. august 2023.

Brčko distriktu BiH i u Federaciji BiH usvajanjem zakona o zaštiti civilnih žrtava rata, koji sadrže odredbe koje se odnose na zaštitu žrtava seksualnog nasilja u oružanom sukobu i djece rođene kao posljedica istog (iz čina silovanja). Zakon o civilnim žrtvama rata Brčko distrikta BiH²⁵³ priznaje žrtvama seksualnog nasilja i silovanja kod kojih je došlo do trajnog psihičkog oštećenja²⁵⁴ poseban status civilne žrtve, bez utvrđivanja oštećenja (čl. 2. tač. a), kao i djeci rođenoj kao posljedica toga čina (čl. 2. tač. g).

Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata²⁵⁵ u Federaciji BiH usvojen je krajem jula 2023., a stupio je na snagu osam dana nakon objavljivanja. Odredbe ovog zakona početi će se primjenjivati 1. januara 2024. Dakle, riječ je o novim zakonskim odredbama čija je primjena tek nedavno počela, što će biti vrlo zanimljivo pratiti i načiniti analizu nove prakse. Prema ovom zakonu, status civilne žrtve rata se priznaje i žrtvama seksualnog nasilja u ratu i djeci rođenoj kao posljedica istog²⁵⁶, a garantira im se širok skup prava.²⁵⁷

No, ove druge vrste podrške ne moraju obavezno biti površni sloj zadataka koji se ne smije ciljati bez prethodnoga zadovoljavanja svih tih osnovnih potreba, naročito jer su, nažalost, te osnovne potrebe često vezane za konkretne budžetske promjene te bi time mogle biti gledane početnim skepticizmom: postoje vrste podrške koje ne samo da ne zahtijevaju posebna ulaganja nego se uopće ne vežu za budžet ili direktna davanja novca žrtvama. Među takvim primjerima, Osnovna načela i smjernice UN iz 2006. – čiji je koncept reparacija prije razrađen u kontekstu reparacija za žrtve seksualnoga nasilja – obavezuju države, u gl. VIII o pravu na pristup pravdi iste rezolucije, na davanje mogućnosti žrtvama da zahtijevaju i dobiju informacije od svih uključenih mehanizama i institucija, kao

²⁵³ „Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine“, br. 24/22.

²⁵⁴ Zanimljiva je odrednica „trajnog psihičkog oštećenja“ i kako će ista utjecati na priznavanje statusa civilne žrtve rata u Brčko distriktu BiH.

²⁵⁵ „Službene novine Federacije BiH“, br. 60/23. Ovim zakonom je zaštita civilnih žrtava rata odvojena od socijalne zaštite (čl. 57.), te su se prestale primjenjivati odredbe čl. 1. st. (1) tač. 4. i 5., st. (2), (3) i (4), čl. 7. (u odnosu na civilne žrtve rata), čl. 54. do 65., čl. 65a, čl. 66. i 67., čl. 69. do 76., čl. 76a, čl. 77. do 79., čl. 79a i 79b, čl. 80., čl. 80a, čl. 81. do 85. Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom („Službene novine Federacije BiH“, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 45/16 i 40/18).

²⁵⁶ Čl. 10. st. 1. tač. b) Zakona o zaštiti civilnih žrtava rata u Federaciji BiH.

²⁵⁷ Lična invalidnina, mjesečno lično novčano primanje, dodatak za njegu i pomoć od druge osobe, ortopedski dodatak, porodična invalidnina, zdravstvena zaštita, prednost prilikom korištenja zdravstvenih usluga, psihološka pomoć, pomoć u troškovima liječenja i nabavci ortopedskih pomagala, banjско klimatskom liječenju i medicinskoj rehabilitaciji, pokrivanje troškova sahrane, osposobljavanje za rad (profesionalna rehabilitacija, prekvalifikacija i dokvalifikacija), prioritetno zapošljavanje, prioritetno stambeno zbrinjavanje, besplatna pravna pomoć, te osiguranje povoljnijih uvjeta školovanja za dijete rođeno iz čina ratnog silovanja (čl. 11. st. 1. Zakona o zaštiti civilnih žrtava rata u Federaciji BiH).

i na pružanje dokumentacije, no i na obezbjeđivanje njihove privatnosti.²⁵⁸

Jedna dodatna kategorija jesu i svjedoci zločina seksualnoga nasilja, dakle osobe čija je uloga ključna za ishod dugotrajnih suđenja za odnosne zločine: njima se mora pružati odgovarajuća zaštita i podrška, pa su u BiH predviđene mjere njihove zaštite i podrške određene Zakonom o programu za zaštitu svjedoka u BiH kao i Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka.²⁵⁹ Međutim, kako su očekivane forme podrške poput psiholoških konsultacija – ponovo zbog prije spomenutog budžetskog pitanja i svih kontroverzi koje se s tim pitanjem uvode u scenarij, no i zbog drugih faktora poput potrebe da se parnice što prije zaključe – često neprisutne ili na nezadovoljavajućem nivou, svjedocima se ne obezbjeđuje okolina koja bi im dozvolila što potpuniji obim pomoći: ovaj faktor samo dodatno utječe na negativnu činjenicu da se prema statistici jedino između 7% i 10% svih slučajeva seksualnoga nasilja na prostoru bivše Jugoslavije službeno prijavilo.²⁶⁰

7. Zaključak

Silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja u oružanim sukobima predstavljaju skupinu međunarodnog protupravnog ponašanja, koji, istina, još uvijek nisu priznati kao zaseban međunarodni zločin, iako predstavljaju široko rasprostranjenu, a nerijetko i plansku, organiziranu, sistematičnu i masovnu praksu u skoro svim oružanim sukobima u prošlosti, sadašnjosti, i vjerovatno, naše budućnosti. Općeprihvaćeni je stav da je seksualno nasilje zabranjeno međunarodnim pravom – iako se fokus često stavlja na seksualno nasilje protiv žrtava ženskoga spola, koncept je primjenjiv i na žrtve muškoga spola – ova je studija imala za cilj označiti, problematizirati i analizirati one formalnopravne okvire i prakse koji imaju implikacije na teoriju i znanost međunarodnog krivičnog prava i ljudskih prava, ali i koji su relevantni za BiH – međunarodnu i nacionalnu teoriju i sudsku praksu. U radu smo predočili sveobuhvatni i iscrpni, i teoretski i praktični, presjek stanja u jednoj oblasti s kritičkim osvrtom na temeljni predmet istraživanja, postojeće međunarodnopravno uređenje i određenje, a sve s ciljem, ne samo predočavanja pozitivnih normi, već i propitivanja adekvatnosti i učinkovitosti sadašnje stručne i naučne predodžbe o seksualnom nasilju nad ženama i muškarcima u oružanim sukobima, učenja o pravnoj prirodi, kvalifikaciji

²⁵⁸ Rezolucija Generalne skupštine UN o pravu na pravni lijek i reparaciju za žrtve teških kršenja međunarodnoga prava ljudskih prava i ozbiljnih povreda međunarodnoga humanitarnoga prava, A/RES/60/147, Generalna skupština UN, 2005., gl. VIII, tač. 12.

²⁵⁹ K. Delbyck, *Besplatna pravna pomoć žrtvama ratnih zločina koje ostvaruju naknadu štete u krivičnim postupcima*, 18; Zakon o programu zaštite svjedoka u BiH („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 36/14); Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 21/03, 61/04, 55/05).

²⁶⁰ Amnesty International, *Čija pravda? Žene Bosne i Hercegovine još čekaju*, Amnesty International, 2009., 7.

i položaju takvih protupravnih čina u sistemu međunarodnih krivičnih djela (međunarodnih zločina), prikazivanja stepena uređenosti ove materije na domaćoj i međunarodnoj ravni, kao i primjerenoga rasvjetljavanja statusa i prava civilnih žrtava rata, s posebnim akcentom na bosanskohercegovačku zbilju.

Žrtve silovanja nisu samo žene, već i muškarci. Djeca rođena iz čina silovanja odnosno prisilne trudnoće također su žrtve toga međunarodnoga protupravnoga čina. Porodica žrtve, zajednica i cijelo društvo nerijetko se percipiraju kao krajnje žrtve takvih radnji. Ova su djela i njihove posljedice poprimili takve razmjere da je međunarodnopravna zajednica odavno trebala razborito urediti ovo pitanje na međunarodnoj razini. Danas su silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja počinjeni u uvjetima međunarodnog ili nemeđunarodnog oružanog sukoba, ovisno o brojnim čimbenicima, obuhvaćeni međunarodnim zločinima *stricto sensu*. Na primjeru se BiH i Ruande često može utvrditi počinjenje tzv. genocidnoga silovanja, tj. silovanja s genocidnom namjerom, kada je silovanje sredstvo biološkog, potpunog ili djelimičnog, uništenja jedne skupine ljudi koja predstavlja objekt zaštite prema Konvenciji o genocidu. „Nevidljiva“ djeca koja su rođena iz takvoga čina za jednu državu i njeno društvo ne smiju biti niti ostati nevidljiva.

Iako seksualno nasilje recentnom praksom *ad hoc* međunarodnih krivičnih tribunala i MKS nije prošlo neprimijećeno, ono kao takvo, sa svim svojim manifestacijskim oblicima, pripada i pravno se kvalificira kao ratni zločin, zločin protiv čovječnosti (npr. pred MKTJ kao mučenje ili progoni, ili pred MKS kao poseban oblik *actus reusa*) ili genocid – dakle, ne predstavlja zaseban zločin prema međunarodnom pravu. I pored činjenice što se odnosna skupina protupravnih djela svrstava u gorenavedene samostalne međunarodne zločine, što je dokaz evolucije jurisprudencije međunarodnih pravosudnih tijela, praksa pred sudovima u BiH pokazuje različite nedostatke, od kvalifikacije djela počinitelja u smislu tzv. običnog krivičnog djela do neučinkovite kaznene politike. Premda se u praksi na nacionalnoj razini uočavaju i pozitivni pokazatelji postepenoga napretka, cijeli proces ostvarivanja tzv. „krivične pravde“ prate i oni negativni, naročito u načinima upravljanja određenim kategorijama žrtava, koji iako jesu, uvjetno, uzrokovani globalnim nedostacima – definicijama koje nisu konkretno usvojene ni u djelovanju MKS – s druge strane pokazuju i naknadni neuspjeh BiH u primjenjivanju raznih obrazaca shvaćanja i postupanja (posebno kod silovanja i seksualnog zlostavljanja muškaraca) koji su na međunarodnom nivou već etablirani.

Teška priroda zločina seksualnoga nasilja, koji i nakon najadekvatnijih reakcija međunarodnopravnoga poretka ostavlja trajne posljedice na neposredne i dobrim dijelom i na posredne žrtve, svaki propust države jednu već tešku situaciju može (u)činiti još neprihvatljivijom. Kazne za ratno seksualno nasilje u BiH su blage, nedosljedne, te u kontekstu olakšavajućih i otežavajućih okolnosti priklonjene

razumijevanju pozicije počinitelja, ali ne i žrtve.²⁶¹ Stoga je osnovano sumnjati da li tako izrečene kazne ispunjavaju svrhu kažnjavanja, budući da se adekvatnim kažnjavanjem počinitelja doprinosi širim ciljevima mira, tranzicijskoj pravdi, sigurnosti, poštivanju ljudskih prava – postoji vjerovatnoća da će se adekvatnim krivičnim sankcioniranjem počinitelja pružiti garancija neponavljanja, kao i određena satisfakcija žrtvama i njihovim porodicama.²⁶²

Međutim, kako je navedeno u dijelu rada koji se odnosi na reparacije, ovo pitanje ima naglašenu svojevrsnu političku dimenziju i izravno zadire u problem implementacije procesa tranzicijske pravde u BiH uopćeno. Potreba holističkog pristupa procesu tranzicijske pravde u BiH je višestruko naglašavana od strane različitih međunarodnih i nevladinih organizacija i stručnjaka u ovoj oblasti. Otuda je jasno da je neophodno usvajanje ujednačenog okvira za reparacije na nivou cijele države i za sve kategorije kojima se reparacije uobičajeno dodjeljuju u tranzicijskim postkonfliktnim društvima, a ne samo žrtvama seksualnog nasilja i drugim civilnim žrtavama rata, kako je slučaj trenutno u Brčko distriktu BiH i Federaciji BiH kroz usvojene zakonske izmjene. Štaviše, istovremeno svjedočimo kategorijama osoba koje bi trebale ostvarivati pravo na reparacije, a čiji status i prava i danas nisu priznata i prolaze kroz sličan proces pokušaja ostvarivanja svojih prava u građanskim postupcima za naknadu štete (npr. bivši logoraši). Pozitivan pomak predstavljaju nedavno usvojeni zakoni o zaštiti civilnih žrtava rata u Brčko distriktu BiH i Federaciji BiH, čije će izvršenje pokazati da li su zaista napravljeni pozitivni pomaci u odnosu prema žrtvama. Najzad, ne možemo a da ne pomenemo činjenicu da još uvijek predstoje naporu na izjednačavanju statusa i prava žrtava na svim dijelovima teritorije BiH, skoro 30 godina od završetka međunarodnoga oružanoga sukoba,²⁶³ te da je krajnje vrijeme da se priznaju stradanja i dodjele reparacije svim kategorijama žrtava rata (oružanog sukoba) u BiH na cijeloj teritoriji dok su još u životu.

²⁶¹ M. Pružan/O. Simić, *Kažnjavanje ratnog seksualnog nasilja*, 5.

²⁶² *Ibid.*

²⁶³ Prema posljednjem Izvještaju Generalnog sekretara UN, na Zapadnom Balkanu, a posebno u BiH, je nedovoljno učinjeno po pitanju određivanja reparacija žrtvama seksualnog nasilja pretrpljenom u oružanom sukobu. Nalozi za plaćanje kompenzacija se rijetko provode, a počinitelji su nerijetko nesolventni ili skrivaju imovinu. Mjere zaštite svjedoka u građanskom postupku ostaju neadekvatne ili su nepostojeće, dok je pravna i psihosocijalna podrška žrtvama ograničena. Žrtvama, koje su pokrenule parnični postupak kako bi dobile nadoknadu od Republike Srpske, nalaže im se da plate sudske takse ukoliko izgube parnicu, što ima zastrašujući učinak na potragu za pravdom. Report of the United Nations Secretary-General, *Conflict-Related Sexual Violence*, S/2022/272, 29. mart 2022., par. 63. Usp. s Izvještajem Generalnog sekretara UN, *Conflict-Related Sexual Violence*, S/2021/312, 30. mart 2021., kao i s tematskim izvještajima iz ranijih godina.

SEXUAL VIOLENCE: BETWEEN THE INTERNATIONAL AND THE BOSNIAN AND HERZEGOVINIAN THEORY AND PRACTICE

Summary

Considering the remarking impact of the Rome statute from 1998 on the way Bosnia and Herzegovina's Criminal law defines crimes against humanity, war crimes, and the crime of genocide, this paper will question the legal concepts of sexual violence in its various types of occurrences, among which rape, forced pregnancy, sexual slavery, forced prostitution and forced sterilization. With a temporal and territorial focus on the international armed conflict in Bosnia and Herzegovina, the same forms of sexual violence will be contextualized to simultaneously identify additional implications at the legal level, as well as special categories of victims that are incompletely or only partially recognized. The links between the statutes of international courts and tribunals, on one side, and the consequential Bosnian and Herzegovinian understanding in theory and practice of the aforementioned criminal offenses, on the other, will be examined. The theoretical framework will hence be a chronological identification of the development stages in the building of modern-day legal conceptions, that is, an analysis on either two or three levels: local conceptions in opposition to international ones, and, additionally, on the separated levels of the Court of Bosnia and Herzegovina, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, and other courts and tribunals. Through the usage of comparative and categorization conclusions from the previously mentioned section, topics such as the judicial interpretation of gender when dealing with similar cases will be problematized, just as the everyday consequences on victims from specific categories. The paper primarily focuses on the legal aspect of sexual violence in armed conflicts. However, it also provides an analysis of the transitional justice process in Bosnia and Herzegovina. Specifically, the paper discusses the challenges of implementing victim reparation as a mechanism for achieving transitional justice.

Key words: sexual violence, rape, war crimes, crimes against humanity, genocide, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, International Criminal Court, Court of Bosnia and Herzegovina, reparations